

ДОСЛІДЖЕННЯ ЩОДО ПСИХОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУДДІ ТА СУДДІВСЬКИХ КОМПЕТЕНЦІЙ:

ВІТЧИЗНЯНІ ТА ЗАРУБІЖНІ ДОСЛІДЖЕННЯ, ДОСВІД,
НАПРАЦЮВАННЯ, РЕГУЛЮВАННЯ

ПРОЕКТ ПРОФЕСІОГРАМИ СУДДІ

Контракт № AID-121-C-11-00002

Автори:

Іван Данилюк, експерт Проекту «Справедливе правосуддя», доктор психологічних наук, професор, декан факультету психології Київського національного університету ім.Тараса Шевченка, завідувач кафедри загальної психології

Інна Козицька, експерт Проекту «Справедливе правосуддя», кандидат психологічних наук, викладач факультету психології Київського національного університету ім.Тараса Шевченка

Травень, 2016

Погляди авторів, викладені у цьому виданні, не обов'язково відображають погляди Агентства США з міжнародного розвитку або уряду Сполучених Штатів Америки».

ЗМІСТ

1. АКТУАЛЬНІСТЬ ПРОВЕДЕННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	5
2. МЕТОДОЛОГІЯ ПРОВЕДЕННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	7
3. КЛЮЧОВІ ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУДДІ ТА СУДДІВСЬКИХ КОМПЕТЕНЦІЙ.....	10
3.1. Комунікативні якості особистості судді.....	16
3.2. Когнітивні якості (пізнавальні психічні процеси) особистості судді	22
3.3. Емотивні якості особистості судді.....	27
3.3. Мотиваційно-вольові якості особистості судді.....	29
3.5. Моральні риси особистості судді.....	34
3.6. Інші важливі професійні якості особистості судді	43
4. НАЯВНІСТЬ АБО ВІДСУТНІСТЬ ОСОБИСТІСНИХ ЯКОСТЕЙ ЩО УСКЛАДНЮЮТЬ ПРОФЕСІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ СУДДІ.....	46
5. ВИСНОВКИ.....	48
6. ГЛОСАРІЙ.....	50
ДОДАТОК. ПРОЕКТ ПРОФЕСІОГРАМИ СУДДІ.....	55
1. Вступ.....	55
2. Методологія побудови професіограми:	55
3. Загальна професіограма судді	56
3.1. Загальна структура професійно-технологічної складової праці судді.....	56
3.2. Основні задачі та відповідні дії в професійній діяльності судді.....	58
1.3. Психограма судді (карта професійно важливих якостей особистості)	59
1.3.1. Професійно важливі якості судді	59

1.3.2. Особистісні якості (їх наявність або відсутність), що ускладнюють професійну діяльність судді.....	61
--	-----------

1. АКТУАЛЬНІСТЬ ПРОВЕДЕННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Аналіз сучасного стану кадрового забезпечення судової системи та психологічного супроводу діяльності суддів свідчить про необхідність базових психологічних знань у посадових та службових осіб, залучених до проведення добору кандидатів на посаду судді та організації процесу підготовки суддів для підтримання їх кваліфікації.

Закон України «Про судоустрій та статус суддів» закріплює нове положення про необхідність перевірки **особистих морально-психологічних якостей** кандидата на посаду судді¹. Слід зауважити про відсутність в Законі чітко визначеного переліку суддівських компетенцій, якими має володіти кандидат на посаду судді.

В той же час, Закон визначає перелік компетенцій для проведення кваліфікаційного оцінювання діючих суддів.

Кваліфікаційне оцінювання проводиться Вищою кваліфікаційною комісією суддів України і полягає у визначенні професійного рівня судді². Завданнями кваліфікаційного оцінювання є:

- 1) перевірка здатності судді здійснювати правосуддя у суді відповідного рівня;
- 2) підтвердження професійного рівня судді для обрання на посаду судді безстроково.

Кваліфікаційне оцінювання здійснюється прозоро на основі об'єктивних критеріїв з урахуванням заслуг, кваліфікації та сумлінності судді, його вмінь та ефективності роботи, якісних і кількісних показників роботи судді³.

Критеріями кваліфікаційного оцінювання є: професійна компетентність (знання права, здатність проводити судові засідання та ухвалювати рішення), особиста компетентність (здатність виконувати обсяг роботи, самоорганізованість), соціальна компетентність (урівноваженість, стресова стійкість, комунікативність) та здатність підвищувати свій фаховий рівень і здійснювати правосуддя у суді відповідного рівня⁴.

Проведення співбесіди та іспитів, за відсутності нормативно визначених критеріїв оцінки результатів, досить часто містять значну суб'єктивну складову (прим. авторів – суб'єктив оцінювання)⁵.

Важливими факторами правильної інтерпретації поняття особистих морально-психологічних якостей є їх визначення та конкретизація, а також з'ясування ступеня їх значущості та пріоритетності для ефективної професійної діяльності судді. Наступним завданням є забезпечення належних та ефективних процедур добору, оцінювання та підготовки кандидатів на посаду судді та суддів.

Визначення набору необхідних умінь, навичок та психологічних рис, необхідних для ефективної професійної діяльності судді, є складним завданням, оскільки професія судді

¹ ч.1 ст.69, ч.2 ст.83 Закону України "Про судоустрій та статус суддів" в редакції від 12.02.2015 року зі змінами від 24.12.2015 року

² ч.1 ст.83 Закону України "Про судоустрій та статус суддів" в редакції від 12.02.2015 року зі змінами від 24.12.2015 року

³ ч.1 ст.83 Закону України "Про судоустрій та статус суддів" в редакції від 12.02.2015 року зі змінами від 24.12.2015 року

⁴ ч.2 ст.83 Закону України "Про судоустрій та статус суддів" в редакції від 12.02.2015 року зі змінами від 24.12.2015 року

⁵ Ірхін Ю. Психологічні засади професійного відбору суддів України. – Слово національної школи суддів, (6) 2014. - с.32

вважається найскладнішою з юридичних професій. Насамперед, бути суддею – це величезна відповідальність.

Проголошення рішення іменем України є однією зі складових суддівської відповідальності – відповідальності перед суспільством. Іншою складовою відповідальності судді є відповідальність перед учасниками судового процесу у забезпеченні реалізації їх прав та ухваленні справедливого й законного рішення⁶.

Іншими характерними ознаками професії судді, що підвищують її складність, є нестабільність законодавства і політичний тиск, значне робоче навантаження, психологічні перевантаження, необхідність постійно утверджувати свою незалежність і контролювати свою поведінку⁷.

Зважаючи на проведені дослідження психологічних аспектів суддівської професії з різним рівнем опрацювання проблеми (від окремих роздумів науковців, суддів, аналізу окремих випадків, пілотних досліджень до фундаментальних праць з цієї тематики), за наявності протиріч між даними перевагу необхідно надавати надійним та належно обґрунтованим науковим дослідженням.

Після аналізу результатів наукових досліджень, наступним завданням стане формування професіограми судді – описово-технологічної характеристики професійної діяльності, що розроблена за певною схемою і відповідно до поставлених задач⁸. Необхідною частиною професіограми є психограма. Мета психограми – визначення психологічних характеристик суб'єкта праці, від яких залежить успішність виконання конкретної професійної діяльності. Серед них, зокрема, можна зазначити уявлення про цілі діяльності, психологічні особливості (когнітивні, комунікативні, перцептивні та інші), психічні процеси, що актуалізуються під час виконання діяльності, та професійно-важливі якості, що забезпечують їхній перебіг⁹.

Розроблена в результаті теоретичного дослідження проблематики професіограма надасть уповноваженому органу з добору кандидатів на посаду судді та проведення оцінювання професійної діяльності суддів стислий, але в той же час максимально повний огляд особливостей професійної діяльності та потрібних психологічних характеристик особи – претендента на посаду судді. Для суддів професіограма може стати відповідним стандартом професії.

Розроблена професіограма надалі буде використана для підбору відповідного діагностичного інструментарію, що буде застосовуватися в процесі добору кандидатів на посаду судді.

Слід зазначити, що в психограму суддів доцільно включати ті риси, які можна якісно операціоналізувати, тобто встановити зв'язок між концептуальним поняттям та засобами їх виявлення та оцінки (конструктивна валідність, див. глосарій). У даному випадку важливою є можливість встановлення індикаторів психологічних характеристик та їх подальшої психодіагностики.

---

⁶ Денисенко Л., Сироїд О., Фадєєва І., Шаповалова О. БУТИ СУДДЕЮ. – Київ, 2015., с.89.

⁷ Там само, с.17

⁸Пряжников Н.С. Психология труда и человеческого достоинства: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений/Н.С. Пряжников, Е.Ю. Пряжникова. – 3-е изд., стер. – М.: Издательский центр «Академия», 2005., С.80

⁹ Иванова Е.М. Аналитическая профессиограмма как средство обеспечения профессиональной диагностики кадров // Вестник Моск. ун-та, Серия 14. Психология. – 1989. – №3. – С. 13–20. Иванова Е.М. Психология профессиональной деятельности – М.: ПЕР СЭ, 2006.

2. МЕТОДОЛОГІЯ ПРОВЕДЕННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Перед тим, як перейти до розкриття основних результатів теоретичного дослідження психологічних аспектів професійної діяльності судді та суддівських компетенцій, згаданих у вітчизняних та зарубіжних наукових працях, законодавчих документах, вітчизняному та зарубіжному досвіді, визначимо **методологічні засади**, на підставі яких було проведено дане дослідження.

В процесі вивчення та аналізу інформації, яка стосується різних аспектів професійної діяльності судді та суддівських компетенцій, ми, в першу чергу, надавали перевагу тій інформації, яка була досліджена **науковим методом пізнання дійсності**. Науковий метод - сукупність методів встановлення параметрів, структури, інших характеристик досліджуваних об'єктів. Метод включає в себе способи дослідження феноменів, систематизацію, коригування нових і отриманих раніше знань. Висновки робляться за допомогою правил і принципів мислення на основі емпіричних (спостережуваних і вимірюваних) даних про об'єкт. Базою для отримання даних є спостереження та експерименти. Для пояснення спостережуваних фактів висувуються гіпотези і будуються теорії, на підставі яких формулюються висновки та припущення. Отримані прогнози перевіряються експериментом або збором нових фактів¹⁰.

Окрім суто наукового методу, під час теоретичного аналізу враховувалася наступна інформація: законодавчі документи; вітчизняні традиції: дані аналізу практики судді, думки суддів щодо своєї професійної діяльності, роздуми представників суміжних професій; іноземний досвід, тощо. Але, слід зазначити, що такого роду інформація не була основною, а скоріш мала допоміжний характер.

Основними **методами** теоретичного дослідження було обрано аналіз, синтез, абстрагування, дедукцію, індукцію досліджуваного матеріалу.

Теоретичні методи спрямовані на створення теоретичних узагальнень та формулювань закономірностей досліджуваних явищ, мета яких полягає у поясненні відкритих явищ, встановленні закономірних зв'язків між явищами, формулюванні законів і закономірностей розвитку явищ і на цій основі передбаченні нових явищ¹¹.

- *Аналіз* – це метод пізнання, який дає змогу поділити предмет на частини з метою його детального вивчення.
- *Синтез* – є наслідком з'єднання окремих частин чи рис предмета в єдине ціле.
- *Абстрагування* – (від латинського терміну *abstrahere*, що означає відволікання) - це уявне відвернення від неістотних, другорядних ознак предметів і явищ, зв'язків і відношень між ними та виділення декількох сторін, які цікавлять дослідника.
- *Дедукція* – (від латинського *deductio* - виведення) - це такий умовивід, у якому висновок про деякий елемент множини робиться на основі знання про загальні властивості всієї множини. Змістом дедукції як методу пізнання є застосування загальних наукових положень при дослідженні конкретних явищ. Важливою

¹⁰ Scientific method - Definition from the Merriam-Webster Online Dictionary. Мэпприэм-Вебстеп. merriam-webster.com.

¹¹ Бабанский Ю.К. Методология и методика научного поиска // Избр. педагогические труды. – М.: Педагогика, 1989. ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУДДІ ТА СУДДІВСЬКИХ КОМПЕТЕНЦІЙ

передумовою дедукції у практиці пізнання є зведення конкретних завдань до загальних і перехід від розв'язання завдання у загальному вигляді до окремих його варіантів.

- *Індукція* – (від латинського *inductio* - наведення) являє собою умовивід від часткового до загального, від окремих фактів до узагальнень, коли на основі знань про частини предметів класу робиться висновок про клас в цілому. Як метод дослідження індукції - це процес дослідного вивчення явищ, під час якого здійснюється перехід від окремих фактів до загальних положень¹².

Основні **наукові підходи**, застосовані в процесі даного дослідження, – це системний та суб'єктно-діяльнісний підходи. Необхідно зазначити, що бачення науковців щодо основних акцентів у вивченні професійно важливих якостей людини можуть бути представлені в різних наукових підходах, а саме, у системному, діяльнісному, динамічному, професіогенетичному, суб'єктно-діяльнісному. Зазвичай важко визначити один підхід для проведення аналізу досліджуваного явища. Найчастіше певне явище аналізується із застосуванням різнопланових наукових підходів, теорій та методів.

Системний підхід обумовлює необхідність вивчення професійної придатності людини як системної риси, яка формується в результаті включення людини у діяльність, проявляється і оцінюється у процесі виконання функцій організації, контролю, планування, досягнення заданого результату діяльності. Системний підхід у вивченні і забезпеченні професійної придатності людини визначає положення про взаємозв'язок шляхів і методів досягнення рівня цієї властивості, про комплексний характер зовнішніх факторів і умов, що відображаються у його значеннях, про різноманітні рівні і механізми психічної регуляції придатності, про можливості взаємної компенсації і стимуляції різноманітних компонентів психологічної системи діяльності при підтримці необхідного рівня професійної придатності¹³.

Діяльнісний підхід у вивченні професійної придатності був запропонований О.М. Леонтєвим¹⁴ доповнений концепцією регулюючої ролі психічного відображення, розробленою Б.Ф. Ломовим¹⁵ Теорія діяльності дозволяє встановити характер причинно-наслідкових зв'язків на різних рівнях макроструктури трудового процесу і таким чином – проникнення у суть явищ, які визначають особливості формування і прояву професійної придатності людини. Закономірності психічного відображення предметного світу, співвідношення образів у процесі діяльності, адекватності психічних і фізіологічних ресурсів вимог діяльності, можливість мобілізації функціональних резервів в екстремальних умовах визначають особливості придатності людини у зв'язку з конкретним характером її діяльності.

---

¹² Цехмістрова Г.С. Основи наукових досліджень Навчальний посібник / Київ: Видавничий Дім «Слово», 2003.

¹³ Ломов Б.Ф. О системном подходе в инженерной психологии // Вопросы психологии. 1975. - №2.

Ломов Б.Ф. Системный подход и система детерминизма в психологии // Психологический журнал. 1989. №4. - С. 19-33.

¹⁴ Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность: Учеб. пособие для студ. вузов, обучающихся по направлению и спец. "Психология", "Клиническая психология". М.: Смысл; Издательский центр "Академия", 2004. – 346 с.

¹⁵ Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. М.: Наука, 1984. - 446с.

ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУДДІ ТА СУДДІВСЬКИХ КОМПЕТЕНЦІЙ

Динамічний підхід орієнтований на дослідження закономірностей постійного „руху” особистості у просторі власних якостей, власного віку, мінливих соціальних норм. Роботи Л.І. Анциферової¹⁶ зазначають про активну роль особистості у процесі власного розвитку шляхом визначення місця тих або інших подій у своєму житті, у визначенні їхньої суб’єктивної значущості, закріплення у власному психічному складі тих або інших форм поведінки, змін у житті.

Професіогенетичний підхід ґрунтується на вивченні закономірностей соціального і психічного розвитку суб’єкта на етапах професійного шляху. Він передбачає можливості активного управління процесом формування професійної придатності і розвитку особистості професіонала; він орієнтований не тільки на вивчення особливостей розвитку та становлення професіонала, але й на психологічний аналіз наявних видів діяльності, механізмів психічної регуляції процесів адаптації до неї та узгодження ресурсних можливостей людини і вимог професії, а також на прогнозування психологічних особливостей перспективних видів діяльності і професій¹⁷.

Суб’єктно-діяльнісний підхід передбачає, що людина, в результаті включення у процес діяльності, набуває специфічних властивостей і рис власної організації, саморегуляції і контролю, узгодження зовнішніх та внутрішніх умов і засобів активності, координації всіх психічних процесів, станів і якостей з об’єктивними і суб’єктивними умовами власної активності та професійної діяльності.¹⁸

В аналізі психологічних аспектів професійної діяльності суддів ми будемо звертатися до категорії професійної придатності, як властивості метасистеми „людина-професія” („людина-діяльність”), у якій проявляються якості людини у зв’язку з реалізацією себе у певній сфері.

Суть категорії **професійної придатності** полягає в тому, що вона відображає: вибір сфери діяльності (професії), яка найбільш повно відповідає схильностям і здібностям конкретної людини; задоволення інтересу до обраної професії і задоволеність процесом і результатом конкретної праці; міру оцінки ефективності, надійності виконання трудових функцій, індивідуальну міру результативності праці; прояв соціального (професійного) самовизначення особистості, її утвердження, самореалізації, удосконалення в праці. **Професійна придатність** відображається по-перше як сукупність рис, властивостей людини, що зумовлюють успішність формування придатності до конкретної діяльності, і по-друге, як комплекс сформованих професійних знань, навичок, вмінь, а також, психологічних, фізіологічних та інших якостей, що забезпечують ефективне виконання професійних задач.¹⁹

---

¹⁶ Анциферова Л.И. Личность с позиций психодинамического подхода. Психология личности в социалистическом обществе (Личность и ее жизненный путь) / Отв. ред. Б.Ф. Ломов и К.А. Альбуханова-Славская. – М.: Наука, 1990. – С.7–17.]

¹⁷ Максименко С.Д. Генетическая психология (методологическая рефлексия проблем развития в психологии). – М.: Рефл-бук, К.: Ваклер, 2000. – 320 с.

¹⁸ Климов Е. А Психология профессионала: Избранные психологические труды. – М.: Институт практической психологии, 1996. – 400 с.

¹⁹ Бодров В.А. Психология профессиональной пригодности. Учебное пособие для вузов. 2-е изд. – М.: ПЕР СЭ, 2006. – 511 с. Профессиональная пригодность: субъектно-деятельностный подход/Под ред. В.А. Бодрова. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2004. – 390 с.

Робота судді надзвичайно складна і відповідальна. Високий рівень ефективності та якості суддівської діяльності, ухвалення компетентного, законного і справедливого рішення суддею є важливими гарантіями забезпечення прав і законних інтересів громадян. Здійснення правосуддя – це завершальна і вирішальна ланка розгляду справи з моменту відкриття провадження і до остаточного рішення. Все це зобов'язує суддю об'єктивно оцінювати свої професійні якості і культивує специфічні і необхідні саме для такого виду діяльності риси характеру.

В процесі роботи над теоретичним аналізом вітчизняних наукових досліджень особливостей професійної діяльності суддів та ролі психологічних характеристик в їх ефективній діяльності, виявилася проблема недостатньої кількості досліджень в цій сфері. Можна припустити, що це пояснюється методологічною складністю їх проведення. Слід наголосити на основних моментах, що можуть стояти на заваді наукового вивчення питання, а саме: труднощі відбору досліджуваних у вибірку (складнощі в отриманні доступу до потенційної вибірки, складність проведення рандомізації), значне робоче навантаження суддів (може призводити як до відмови участі у дослідженні, так і до зменшення параметру *respond rate* (відсоток повернутих якісно заповнених анкет), необхідність виділення чітких і зрозумілих критеріїв дослідження (конкретних поведінкових проявів) та виявлення особистих і моральних якостей суддів, що, в свою чергу, часто передбачає проведення пілотних (попередніх) досліджень (які вимагають великих часових, організаційних та фінансових витрат), а також інші складнощі в реалізації експериментального методу в дослідженні психологічних аспектів діяльності суддів (в основному, з перерахованих вище причин).

Зважаючи на вищезазначене, для повноцінного наукового аналізу ми звертали увагу на зарубіжні наукові джерела з питань вивчення досліджуваної професії, а також аналіз зарубіжного досвіду оцінювання суддів.

3. КЛЮЧОВІ ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУДДІ ТА СУДДІВСЬКИХ КОМПЕТЕНЦІЙ

Одним з найгрунтовніших з позиції методології побудови наукового дослідження, що було проведено в Україні, є проведене міжнародною громадською організацією «Універсальна екзаменаційна мережа» у 2013-2015 роках за підтримки Проекту USAID «Справедливе правосуддя дослідження «Аналіз практики судді»²⁰. Метою дослідження було: визначення, з точки зору діючих суддів, кваліфікаційних вимог до кандидатів на посаду судді, особистих морально-психологічних якостей кандидатів на посаду судді, методів визначення таких особистих якостей а також тем для підвищення кваліфікації суддів. Основою для проведення дослідження стало опитування суддів, які спеціалізуються на вирішенні цивільних і кримінальних справ (опитування 2013 року), та суддів, які спеціалізуються на вирішенні адміністративних і господарських справ (опитування 2015 року).

Відзначимо основні методологічні засади, що забезпечують високу валідність та надійність проведеного дослідження:

---

²⁰ Аналіз практики судді 2013-2015. Дослідження кваліфікаційних вимог до кандидата на посаду судді. Заключний звіт за результатами дослідження. Проект USAID «Справедливе правосуддя»; Вища кваліфікаційна комісія суддів України; МГО «Універсальна екзаменаційна мережа»; Мудрук С.О. – Київ, 2015.

- ✓ Якісний (з точки зору валідності та надійності дослідження) відбір досліджуваних об'єктів з генеральної сукупності²¹:
  - *розмір вибірки дослідження 2013 р.* складає близько 8% генеральної сукупності з урахуванням заповнення двох анкет різної спеціалізації невеликою частиною респондентів (без цього врахування – близько 10%). Отримано 588 якісно заповнених анкет (313 цивільної спеціалізації та 275 кримінальної);
  - *розмір вибірки дослідження 2015 р.* (вибірка була стратифікованою за ознакою правових напрямків роботи суддів, що підсилило зовнішню валідність дослідження): для дослідження з господарської спеціалізації розмір вибірки складає 32.8% (324 з 987) генеральної сукупності. Для дослідження з адміністративної спеціалізації розмір вибірки складає 25.3% (240 з 950). У дослідженні 2015 р. отримано 624 якісно заповнені анкети (300 – адміністративної спеціалізації та 324 – господарської)²².
- ✓ В дослідженні чітко визначено та аргументовано перелік знань та умінь судді відповідно до його правової спеціалізації²³.

В анкету 2013 року увійшли особисті і моральні якості, відібрані з трьох джерел²⁴:

- 1) Закон України «Про судоустрій і статус суддів», стаття 55. Присяга судді²⁵
- 2) Проект Переліку суддівських характеристик, погодженого членами Робочої групи з розробки переліку суддівських характеристик, 16 грудня 2009 року.
- 3) Особисті і моральні якості, додані до списку в результаті роботи робочих груп в рамках проекту «Аналізу практики судді».

Крім того, респондентам було надано можливість дати відкриту відповідь і запропонувати свій варіант відповіді.

У дослідженні 2015 року було уточнено формулювання особистісних якостей для більш чіткого їх розуміння, впроваджено доповнення до анкети деяких важливих особистісних та моральних якостей суддів з урахуванням досвіду дослідження проекту 2013 року²⁶. Також були пом'якшені варіанти відповідей та формулювання ризиків у випадку відсутності якості,²⁷ що підвищує вірогідність правдивих відповідей респондентів.

Так, наприклад, було внесено до розгляду суддів таку особистісну якість, як здатність швидко зорієнтуватися у нестандартній ситуації та взяти її під контроль (стресостійкість)²⁸.

- ✓ Встановлено і обґрунтовано систему оцінки важливості і критичності особистих морально-психологічних якостей кандидатів²⁹.

²¹ Аналіз практики судді 2013-2015. Дослідження кваліфікаційних вимог до кандидата на посаду судді. Заключний звіт за результатами дослідження. Проект USAID «Справедливе правосуддя»; Вища кваліфікаційна комісія суддів України; МГО «Універсальна екзаменаційна мережа»; Мудрук С.О. – Київ, 2015, с.15-16

²² Там само, - с.15-16

²³ Там само, с.12

²⁴ Там само, с.32

²⁵ Закон України «Про судоустрій і статус суддів» в редакції від 07.07.2010 року

²⁶ Аналіз практики судді 2013-2015. Дослідження кваліфікаційних вимог до кандидата на посаду судді. Заключний звіт за результатами дослідження. Проект USAID «Справедливе правосуддя»; Вища кваліфікаційна комісія суддів України; МГО «Універсальна екзаменаційна мережа»; Мудрук С.О. – Київ, 2015, - с.41

²⁷ Там само, с.42

²⁸ Там само, с.42

- ✓ Проведено математико-статистичну обробку отриманих даних, що дозволяє дійти узагальнюючих висновків відносно результатів дослідження та на науковому рівні прогнозувати важливість кожної з вивчених характеристик у професійній діяльності суддів³⁰.

Суттєвим результатом виконаного дослідження 2013 року, відповідно до консолідованої думки, висловленої під час опитування діючих суддів, можна вважати з'ясування того, що за визнанням самих суддів мають вищу, ніж в середньому, вагу такі особисті якості:

- 1) працьовитість;
- 2) організаційні навички;
- 3) рішучість, впевненість та оперативність при розгляді справ;
- 4) особиста гідність та самоповага;
- 5) вміння слухати;
- 6) логічність, аналітичний склад та критичність мислення;

Це означає, що оцінюючи особисті і моральні якості кандидата на посаду судді, обов'язково необхідно звертати увагу на зазначені якості кандидатів, як такі, що відіграють суттєву роль в успішній професійній діяльності судді³¹.

Дослідники проекту передбачають, що якості, згадані в присязі судді (здійснювати правосуддя незалежно, неупереджено, справедливо, безсторонньо, чесно, хоча й займають перші місця в рейтингу необхідних якостей, але скоріш за все можуть сприйматися як шаблонні і, відповідно, у такому формулюванні не можуть нести інформативного навантаження.³²

Щодо таких якостей, як розуміння публічності своєї посади та підвищеної уваги суспільства до судді; вміння управляти залом судових засідань; контроль за своїм зовнішнім виглядом; навички письма (здатність грамотно скласти процесуальний документ); здатність адаптуватись у нестандартних ситуаціях - діючі судді вважають їх або «справою наживною» або не дуже вагомими особистими якостями хорошого судді. Увага до цих особистих якостей кандидатів в процесі добору може бути опціональною.

Найнижчу вагу серед досліджуваних особистих якостей у 2013 році отримали наступні:

- прагнення до професійного зростання;
- здатність адаптуватись в колективі суду³³.

Наведемо рейтинг особистих якостей, який був встановлений в результаті дослідження думки суддів у 2015 році.

Особистісні якості суддів, значення яких для ефективної професійної діяльності оцінювалося ними як «вище середнього» (починаючи з характеристики, яка оцінювалася найвищими балами)³⁴, є наступними:

- 1) навички юридичного письма (здатність грамотно, лаконічно та зрозуміло скласти процесуальний документ);

---

²⁹ Аналіз практики судді 2013-2015. Дослідження кваліфікаційних вимог до кандидата на посаду судді. Заключний звіт за результатами дослідження. Проект USAID «Справедливе правосуддя»; Вища кваліфікаційна комісія суддів України; МГО «Універсальна екзаменаційна мережа»; Мудрук С.О. – Київ, 2015, - с.32-33

³⁰ Там само, додатки до дослідження

³¹ Там само, с.35

³² Там само, с.39

³³ Там само, с.35

³⁴ Там само, с.32

- 2) справедливість;
- 3) чесність;
- 4) порядність;
- 5) вміння слухати, виокремлювати головне та зайве із загального масиву почутої інформації;
- 6) прагнення до професійного зростання (схильність до самопідготовки, бажання);
- 7) опановувати нові знання, наявність потенціалу для професійного розвитку;
- 8) особиста гідність та самоповага;
- 9) рішучість, впевненість та оперативність дій в ситуаціях, які вимагають швидкого реагування;
- 10) прийняття конкретного рішення (вирішення судової справи);
- 11) працьовитість;
- 12) здатність швидко зорієнтуватися у нестандартній ситуації та взяти її під контроль (стресостійкість);
- 13) організаційні навички: здатність ефективно планувати робочий час, раціональне використання ресурсів персоналу, планування призначення судових засідань;
- 14) використання ресурсів персоналу (помічник, секретар), планування призначення судових засідань.

Як ми бачимо, деякі особистісні якості суттєво змінили свої позиції. Автори дослідження вказують на одну з причин таких змін особистісних характеристик – це те що в 2013 і 2015 роках опитувались судді різних спеціалізацій³⁵.

Також окремими факторами зміни в рейтингу позицій деяких особистісних якостей у дослідженні 2015 року могли виступити:

- виключення з переліку особистісних якостей характеристик, які сприймаються як шаблонні та формальні, що в свою чергу, змінило фокус уваги суддів на інші особистісні якості;
- більш точні та операціоналізовані характеристики, що розкривали конкретну суть особистісної якості, які використовувались в анкеті 2015 року;
- пом'якшення формулювань відповідей та визначення ризиків для професійної діяльності суддів у випадку відсутності (недостатнього рівня) особистої якості.

Так, піднялись в рейтингу:³⁶

- Навички юридичного письма (14 - 1)
- Прагнення до професійного зростання (17 - 6)
- Здатність адаптуватися у нестандартних ситуаціях, стресостійкість (15 - 10).

Опустились в рейтингу:

- Працьовитість (3 - 9)
- Організаційні навички (5 - 11)
- Логічність, аналітичний склад та критичність мислення (9 - 13).

³⁵ Аналіз практики судді 2013-2015. Дослідження кваліфікаційних вимог до кандидата на посаду судді. Заключний звіт за результатами дослідження. Проект USAID «Справедливе правосуддя»; Вища кваліфікаційна комісія суддів України; МГО «Універсальна екзаменаційна мережа»; Мудрук С.О. – Київ, 2015. - С.43

³⁶ Там само. - С.43

Результати дослідження «Аналіз практики судді», проведеного в Україні у 2013-2015 роках можна вважати як базові (потужна методологія дослідження, велика стратифікована вибірка, врахування культурного компоненту) для подальшого аналізу критеріїв відбору суддів в Україні.

Тому нами було враховано досліджені в рамках проекту морально-особистісні якості судді при розгляді кожного з виділених змістових блоків теоретичного аналізу.

Ще одне українське дослідження, проведене Кащенко О.В. в рамках дисертації на здобуття ступеню кандидата наук³⁷, хоча і було спрямовано на всебічний аналіз самооцінки суддів, втім включало в себе розробку професіограми суддів лише господарських судів. Зауважимо, що на відміну від попереднього дослідження, де акцент ставився на знання/уміння/навички/особисті якості професіонала, в дослідженні Кащенко О.В. аналіз відбувався з позиції типових видів діяльності/роботи/завдання/функції, що виконує професіонал.

В цьому випадку об'єктом дослідження виступав сам робочий процес, а не професіонал, як особистість, об'єктом є лише його (професіонала) робочі прояви. Тобто в основі цього дослідження використовують так званий метод обліку завдань (*task inventory*).

В результаті дослідження експертної оцінки суддів (вибірка експертів – 20 осіб), щодо важливих особистісних характеристик, які супроводжують діяльність судді, було встановлено наступні задачі та професійні дії суддів, а також відповідні необхідні психологічні характеристики (на прикладі господарських судів)³⁸:

Професійні задачі та дії суддів господарських судів

Професійні задачі	Професійні дії
Прийняття позову (заяви, скарги) до розгляду	- перевірка дотримання строків звернення до суду;
	- ознайомлення з позовною заявою;
	- ознайомлення з документами справи.
Підготовка справи до розгляду	- вивчення справи;
	- витребування документів;
	- призначення справи до розгляду;
	- призначення експертизи (у разі необхідності).
Розробка варіантів вирішення спору	- пошук та вивчення нормативних актів, які стосуються специфіки справи;
	- вивчення судової практики;
	- повторне вивчення справи (більш детальне).
Розгляд справи	- проведення судового процесу;
	- з'ясування спірних питань у процесі слухання справи;
	- витребування (у разі необхідності) додаткових доказів.
Прийняття рішення у справі	- аналіз матеріалів справи;
	- аналіз, оцінка, перевірка доказів, які надали сторони;
	- винесення мотивованого судового акту;
	- роз'яснення його суті, порядку оскарження та виконання.

³⁷ Кащенко О. В. Психологічні детермінанти професійної самооцінки суддів: Дис.. канд. наук: 19.00.03 – 2008.

³⁸ Там само, с.49

Також в результаті дослідження було умовно виділено п'ять груп професійно важливих якостей суддів: комунікативні, креативні, когнітивні, конативні та емотивні.

Професійно важливі якості суддів господарських судів³⁹

Групи якостей	Професійно важливі якості
Комунікативні якості	- вміння аргументувати;
	- вміння надати чіткі та зрозумілі формулювання у стислому викладі;
	- вміння вести ділову бесіду і переговори;
	- вміння ґрунтовно донести до слухача свої думки і запитання.
Креативні якості	- здатність знаходити нові та нестандартні рішення;
	- вміння бачити декілька шляхів і обрати найбільш ефективний;
	- здатність розглядати проблему з різних точок зору;
	- здатність завзято шукати рішення задач.
Когнітивні якості	- здатність утримувати у пам'яті велику кількість матеріалу протягом тривалого часу;
	- здатність зрозуміти суть основних взаємозв'язків, властивих проблемі;
	- вміння вибирати з великого обсягу інформацію, необхідну для вирішення завдання;
	- здатність робити висновки на основі суперечливої інформації.
Конативні якості	- низька сугестивність, здатність не піддаватися впливу авторитетних осіб;
	- здатність брати на себе відповідальність у складних ситуаціях;
	- здатність до тривалої розумової роботи без погіршення якостей та зниження темпу;
	- вміння узгоджувати власні дії з діями інших.
Емотивні якості	- емоційна стійкість при прийнятті відповідальних рішень;
	- врівноваженість, самовладання при конфліктах;
	- вміння керувати власними почуттями, жестами, мімікою, інтонацією для передачі інформації;
	- збереження зібраності в умовах, що стимулюють збудження.

Зазначимо, що побудова представленої моделі необхідних психологічних характеристик, що супроводжують конкретні дії і професійну діяльність судді в цілому, в розглянутому дослідженні була результатом аналізу експертної думки обмеженої кількості суддів (вибірка – 20 осіб). Також, в цій моделі недостатньо врахованим фактором є роль моральних якостей судді.

У зв'язку з тим, що професійну діяльність суддів можна віднести не тільки до системи „людина – знакова система” за такими ознаками, як робота з документами справи, нормативними та законодавчими актами, висновками експертів тощо, але й до системи „людина – людина” за рахунок вагомого внеску фактора спілкування у міжособистісні контакти, у числі яких взаємодія з учасниками судового процесу (позивачами, відповідачами, третіми особами та їх представниками, прокурором, експертами, фахівцями, представниками громадськості та ЗМІ).

³⁹ Кашенко О. В. Психологічні детермінанти професійної самооцінки суддів : Дис.. канд. наук: 19.00.03 – 2008. -С.49
ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУДДІ ТА СУДДІВСЬКИХ КОМПЕТЕНЦІЙ

Відповідно до цього у нашій роботі для виділення груп професійно важливих якостей ми запозичили прийом теоретико-методологічної моделі суб'єкта спілкування В.М. Панфьорова (комунікативні, креативні, когнітивні, конативні та емотивні)⁴⁰. Теоретико-методологічна модель В.М. Панфьорова була обрана за основу, оскільки вона, на нашу думку, вдало відображає основні групи особистісних якостей суб'єкта спілкування (в професійній діяльності). Суддівська професія відноситься до професій класу «людина-людина», тобто провідним предметом праці є людина, групи, колективи, спільноти⁴¹. Тобто, спілкування в суддівській професії – є провідною діяльністю.

Особистість неможливо розглядати відірвано від соціального, в тому числі професійного, середовища. Особистість - це індивід з соціально зумовленою системою вищих психічних якостей, що визначається залученістю людини до конкретних суспільних, культурних, історичних відносин. Ця система виявляється і формується в процесі свідомої продуктивної діяльності і спілкування. Особистість опосередковує та визначає рівень взаємозв'язків індивіда з суспільним та природним середовищем⁴².

Для внесення в структуру робочого варіанту професіограми основних морально-особистісних якостей, які передбачаються теоретичним аналізом як критерії добору суддів, ми модифікували цю класифікацію з урахуванням особливостей суддівської професії і виділили шість груп професійно важливих якостей суддів:

- 1. Комунікативні якості особистості судді.**
- 2. Когнітивні якості (пізнавальні психічні процеси) особистості судді.**
- 3. Емотивні якості особистості судді.**
- 4. Мотиваційно-вольові (конативні) якості особистості судді.**
- 5. Моральні риси особистості судді.**
- 6. Інші важливі якості особистості судді: навички юридичного письма та якісне усне мовлення, прагнення до професійного зростання, особиста гідність та самоповага.**

3.1. Комунікативні якості особистості судді

Вміння слухати не означає, що сторони в процесі можуть говорити будь-що і скільки завгодно часу, а суддя повинен сидіти і все це вислуховувати. Судді важливо отримати від учасників процесу інформацію про обставини, які мають правове значення у вирішенні справи. Коли сторони у справі представлені професійними юристами, спілкування в процесі зазвичай відбувається належним чином. Втім, велика частина позивачів/відповідачів не мають фінансової можливості користуватися такими послугами, тоді для судді постають виклики. Це велика майстерність. Насамперед, слід уміти налаштувати людину, приділити їй увагу, щоб вона могла

⁴⁰ Панферов В.Н. Классификация функций человека как субъекта общения // Психологический журнал. – 1987. – Т. 8. – №4. – С.51–60.

⁴¹ Баклицький І.О. Психологія праці: Підручник. – 2-ге вид., перероб і доп. – К.: Знання, 2008., С.187.

⁴² Психологія / Ю.Л.Трофімов, В.В.Рибалка, П.А.Гончарук. – К.: "Либідь", 2003.

ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУДДІ ТА СУДДІВСЬКИХ КОМПЕТЕНЦІЙ

щось розповідати, бо інакше судді нічого буде слухати. Далі суддя повинен власне вислуховувати, при цьому за потреби коректно зупиняючи промовця чи скеровуючи його у потрібне судді русло. А для того, щоб скеровувати промовця і спромогтися отримати від нього максимально ефективну інформацію, суддя повинен вміти чути, тобто у процесі слухання аналізувати інформацію і співставляти її з обставинами справи⁴³.

Комунікативні якості особистості судді представлені у Рамці суддівських вмінь та якостей (Великобританія) - FRAMEWORK OF JUDICIAL ABILITIES AND QUALITIES, Judicial Studies Board, October 2008.⁴⁴

Блок «комунікація і авторитет», приклади демонстрації умінь:

- Здійснює ефективну усну та письмову комунікацію
- Обережно використовує мову
- Проявляє чутливість до специфічних потреб комунікації при спілкуванні з особою з мовними чи іншими особливими потребами
- Застосовує відповідний підхід до сторін судової справи, не представлених адвокатом, що забезпечує порозуміння між суддею та цією стороною за допомогою пояснень та перевірок
- Демонструє активне слухання
- З твердістю розряджає конфліктні ситуації.

Інститут підготовки суддів Бельгії, Національна школа судівництва Франції, Румунський національний інститут магістратури, Центр судових досліджень Іспанії та Академія юстиції Туреччини в результаті сумісної роботи в проекті «LEONARDO DA VINCI Lifelong Learning Programme» серед 11 базових компетенцій судді визначили наступні вміння, які свідчать про наявність добрих комунікативних якостей особистості:

- вміння слухати (неупереджено, звертати увагу на факти та правові аргументи),
- здатність досягати порозуміння і примирення,
- здатність чітко формулювати і пояснювати правові основи прийнятого рішення,
- вміти проводити інтерв'ю,
- вміння управляти складними, конфліктними ситуаціями, неупереджено вести дискусію,
- організаційні та управлінські навички.⁴⁵

Слід зазначити, що комунікативність як соціальна компетентність судді закріплена у Законі України «Про судоустрій та статус суддів»⁴⁶ як критерій для кваліфікаційного оцінювання судді.

Високий рівень комунікативних здібностей передбачає розвиток комунікативних навичок (активного та пасивного слухання, розпізнавання невербальних та паравербальних повідомлень, чіткого, однозначного та послідовного висловлення власної думки), сюди ж можна віднести і характеристику соціалізованості.

У комунікативній сфері діяльності судді, можна виділити:

---

⁴³ Денисенко Л., Сироїд О., Фадєєва І., Шаповалова О. Бути суддею. – Київ, 2015. – С.149

⁴⁴ Рамка суддівських вмінь та якостей. Рада навчання суддів Великобританії, 2008 р., FRAMEWORK OF JUDICIAL ABILITIES AND QUALITIES, Judicial Studies Board, October 2008

⁴⁵ Guidelines for initial training of judges and prosecutors. 2008, p. 10

⁴⁶ ч.2 ст.83 Закону України "Про судоустрій та статус суддів" в редакції від 12.02.2015 року зі змінами від 24.12.2015 року

ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУДДІ ТА СУДДІВСЬКИХ КОМПЕТЕНЦІЙ

- ✓ **інформаційний аспект**, в якому особливо важливі такі властивості, як здатність до висловлювання, передачі і прийому вербальної інформації, вербальна ерудиція, вміння вести діалог і монолог;
- ✓ **інтерактивний аспект**, за допомогою якого суддя організовує взаємодію з іншими учасниками судового процесу - з колегами і учасниками процесу. Серед інтерактивних властивостей слід виділити екстравертованість, тобто спрямованість дій назовні, на інших людей; товарищів; колективізм; адекватне використання міміки та пантоміміки⁴⁷.

Комунікативна сфера проявляється в спілкуванні з людьми в ході судового процесу і суддя є головним організатором спілкування. При цьому реалізуються такі особисті якості судді, як емоційна стійкість, вміння слухати і розмовляти та інше⁴⁸.

Здатність ефективно слухати та розуміти входить до переліку 10 основних суддівських особистісних якостей та навичок, що представлені в рамках проекту «Перелік суддівських характеристик» і пропонуються як методичні рекомендації при доборі кандидатів на посаду суддів. Здатність ефективно слухати та розуміти розглядається як здатність дослуховуватись, розуміти і оцінювати інтереси, ставлення, мотиви дій іншої особи⁴⁹.

В результаті дослідження в рамках проекту «Аналіз практики судді 2013-2015» встановлено :

- у 2013 році значення такої характеристики, як вміння слухати, судді оцінювали вище середнього. До того ж, вміння слухати розглядається як більш важлива якість в рамках цивільної спеціалізації, ніж в рамках кримінальної спеціалізації;
- важливість характеристики вміння слухати, виокремлювати головне та зайве із загального масиву почутої інформації у 2015 році було оцінено суддями ще вище у порівнянні з 2013 роком.⁵⁰

Ці дані свідчать про необхідність включення цієї характеристики до критеріїв кваліфікаційних вимог до кандидата на посаду судді.

Побудова професіограми у дослідженні Кащенко О.В. також наголошує на необхідності вивчення та оцінювання комунікативних здібностей судді⁵¹.

Групи якостей	Професійно важливі якості
Комунікативні якості	- вміння аргументувати;
	- вміння надати чіткі та зрозумілі формулювання у стислому викладі;
	- вміння вести ділову бесіду і переговори;

⁴⁷ Бандурка А. М., Бочарова С. П., Землянская Е. В. Юридическая психология // Харьков: Изд-во нац. ун-та внутр. дел. – 2001. – С.157

⁴⁸ Васильев В. Л., Васильев В. Л. Юридическая психология:[учебник по специальности "Юриспруденция"]. – Издательский дом "Питер", 2012. – С.176

⁴⁹ Проект Переліку суддівських характеристик (Методичні рекомендації щодо визначення відповідності особи, що претендує на посаду судді, критеріям, що ставляться). «Проект Україна: верховенство права», 16 грудня 2009 року.

⁵⁰ Аналіз практики судді 2013-2015. Дослідження кваліфікаційних вимог до кандидата на посаду судді. Заключний звіт за результатами дослідження. Проект USAID «Справедливе правосуддя»; Вища кваліфікаційна комісія суддів України; МГО «Універсальна екзаменаційна мережа»; Мудрук С.О. – Київ, 2015.

⁵¹ Кащенко О. В. Психологічні детермінанти професійної самооцінки суддів : Дис... канд. наук: 19.00.03 – 2008. - С.49
ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУДДІ ТА СУДДІВСЬКИХ КОМПЕТЕНЦІЙ

Як свідчить міжнародний досвід, комунікативні здібності людини оцінюються при доборі суддів у Нідерландах (здатність слухати), Великобританії (спілкування та авторитет), Франції (здатність взаємодіяти, дослухатись та обмінюватися досвідом), Німеччині (співробітництво/кооперація), США (розмовні здібності, соціальна активність)⁵².

Навичка особистого спілкування використовується як додатковий критерій відбору суддів на адміністративні посади у США. У цій ролі суддя повинен також мати певні навички особистого спілкування. При управлінні адміністративним персоналом або координації роботи інших суддів суддя повинен уміти мотивувати інших. Хороший керівник повинен переглядати роботу підлеглих та інформувати їх про ефективність їхньої роботи. При координації роботи інших суддів голова суду має бути розсудливим. Наприклад, коли судді мають різні точки зору з питань управління справами суду, він повинен вміти заохочувати досягнення компромісу тощо.

У США колегіальність розглядається як додаткова якість судді апеляційного суду. Аспект колективного ухвалення рішення, притаманний ролі апеляційного судді, вимагає лояльності стосовно інших членів колегії. Колегіальність ухвалення рішень вимагає, щоб судді розуміли та поважали різні точки зору своїх колег. Міжособистісні спори повинні бути зведені до мінімуму. Слід розвивати мистецтво досягнення компромісу. Як частина мистецтва компромісу, суддя повинен вміти як критикувати, так і сприймати критику⁵³.

Організаційні та лідерські здібності судді

Як свідчить міжнародний досвід, організаційні здібності людини оцінюються при доборі суддів у Нідерландах (здатність працювати в колективі, команді), Великобританії (лідерство, управління), Німеччина (планування праці), Франції (здатність організовувати, управляти) та США (адміністративні здібності)⁵⁴.

Адміністративні здібності враховуються у США як додатковий критерій оцінювання суддів, що обіймають керівні посади. Якщо у судді є адміністративні обов'язки, він чи вона повинні бути хорошими організаторами. Організаторські навички включають здатність делегувати певні адміністративні обов'язки та мудро розподіляти обов'язки між працівниками. Адміністративні здібності включають ведення добре організованих архівів і документації, а також володіння актуальною інформацією про діяльність офісу.⁵⁵

Організаційні навички особистості представлені також і у Рамці суддівських вмінь та якостей (Великобританія).

Блок «Ефективність», приклади демонстрації умінь:

⁵² Судівські характеристики: міжнародний досвід (порівняльна таблиця). Проект USAID «Справедливе правосуддя».

⁵³ Критерії оцінки в процесі відбору суддів. Витяг з Посібника для членів Комісії з відбору суддів (Марла Грінштейн, США).

⁵⁴ Судівські характеристики: міжнародний досвід (порівняльна таблиця). Проект USAID «Справедливе правосуддя».

⁵⁵ Критерії оцінки в процесі відбору суддів. Витяг з Посібника для членів Комісії з відбору суддів (Марла Грінштейн, США).

- Проявляє розсудливість у ході розгляду справи для забезпечення ефективного використання часу

- Встановлює і підтримує реалістичні часові рамки
- Своєчасно виконує адміністративні обов'язки
- Ефективно розставляє пріоритети
- Є пунктуальним
- Своєчасно приймає судові рішення
- Ефективно використовує інформаційні технології

Блок «Лідерство та управління», приклади демонстрації умінь:

- Стратегічно управляє ресурсами та роботою
- Працює в партнерстві з колегами-юристами та адміністрацією для досягнення цілей
- Творчо застосовує ініціативу для розв'язання проблем
- Належно розглядає питання якості роботи
- Визначає потреби розвитку та відповідає на них
- Є доступним і підтримує інших
- Чутливо ставиться до особистих проблем колег
- Ефективно керує зборами і заохочує участь всіх

Блок «комунікація і авторитет», приклади демонстрації умінь:

- Управління судовим засіданням за допомогою справедливого і ефективного управління і реагування
- Підтримує справедливу дисципліну в суді та судових палатах.⁵⁶

Дуже важливою навичкою для судді є вміння правильно планувати свій день, пропорційно розподіляти навантаження. Водночас треба не допускати зайвих відволікань від роботи, вміти сконцентруватись. Як правило, у більшості судів на суддів припадає таке навантаження, що вони мають дуже щільний графік призначених до розгляду справ. Коли всі призначені справи будуть розглянуті, то в подальшому виникає необхідність написати текст судового рішення у встановлені законом строки. «Тиск часу» є одним із найбільших чинників стресу для судді, особливо якщо зважити на те, що переважна більшість рішень про притягнення до дисциплінарної відповідальності суддів пов'язана із порушенням процесуальних строків⁵⁷.

Організаційна діяльність полягає в тому, що головуючий керує ходом судового розгляду в рамках процесуального закону. Як свідчать дослідження, в цій діяльності слід виділити два аспекти:

- організованість самого судді
- те, як він співпрацює з особами, які беруть участь в судовому процесі.

При цьому реалізуються такі особисті якості судді, як:

- воля,
- зібраність,
- цілеспрямованість,
- наполегливість.

Організаційній діяльності судді притаманні риси, які відрізняють її від управлінської діяльності в загальноприйнятому розумінні: учасники процесу не підпорядковані судді

⁵⁶ Рамка суддівських вмінь та якостей. Рада навчання суддів Великобританії, 2008 р., FRAMEWORK OF JUDICIAL ABILITIES AND QUALITIES, Judicial Studies Board, October 2008

⁵⁷ Денисенко Л., Сироїд О., Фадєєва І., Шаповалова О. Бути суддею. – Київ, 2015. – С.179

ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУДДІ ТА СУДДІВСЬКИХ КОМПЕТЕНЦІЙ

безпосередньо, його лідерство обмежується рамками процесуального регулювання та має публічний характер. Багато з опитаних судових працівників підкреслювали значення психологічної сумісності учасників процесу (склад суду, секретаріат, адвокати, державний обвинувач, експерти та ін.) та відводили головну роль головному у вирішенні цієї проблеми⁵⁸.

Іншою стороною організаційних здібностей є вміння організувати себе та власний робочий процес. Здатність до самоорганізації (входить до складу особистої компетентності) та закріплена, як необхідна здібність судді, в Законі України «Про судоустрій та статус суддів»⁵⁹.

Організаційні навички та організаторські здібності входять до переліку 10 основних суддівських особистісних якостей та навичок, що представлені в рамках проекту «Переліку суддівських характеристик» і пропонуються як методичні рекомендації у доборі кандидатів на посаду суддів. Вони розглядаються як:

- здатність організувати свою роботу і визначати пріоритети,
- вміння організувати роботу інших осіб,
- здатність делегувати повноваження,
- здатність швидко, сконцентровано працювати при інтелектуальних, вольових, емоційних перевантаженнях,
- стресостійкість⁶⁰.

В результаті дослідження в рамках проекту «Аналіз практики судді 2013-2015» встановлено: в 2013 році значення організаційних навичок, в т.ч. здатність планування робочого часу, керування помічником та секретарем, ефективного планування та призначення судових засідань, було оцінено суддями нижче середнього.

Якщо розглядати оцінювання організаційних навичок більш детально в залежності від спеціалізації судді, стажу роботи, інстанції, то в результаті дослідження було встановлено наступні особливості: організаційні навички розглядаються як більш важлива якість в рамках цивільної спеціалізації, аніж в рамках кримінальної спеціалізації; організаційні навички для суддів зі стажем роботи більше 10 років, виявилась більш важливими, аніж для суддів зі стажем до 10 років (важливість нижча середньої); організаційні навички розглядаються суддями місцевих судів як одні з найважливіших якостей. Водночас судді апеляційних судів розглядають їх як необхідну особистісну якість з важливістю нижче середньої.

Отже, організаційні навички були оцінені суддями як більш вагомими для успішної професійної діяльності суддів, які спеціалізуються на цивільних справах, суддів місцевих судів, та суддями з досвідом роботи більше 10 років.

У 2015 році результати цього ж дослідження встановили, що важливість організаційних навичок оцінюється суддями як середня⁶¹.

---

⁵⁸ Васильев В. Л., Васильев В. Л. Юридическая психология:[учебник по специальности "Юриспруденция"]. – Издательский дом "Питер", 2012. – С.177

⁵⁹ ч.2 ст.83 Закону України "Про судоустрій та статус суддів" в редакції від 12.02.2015 року зі змінами від 24.12.2015 року

⁶⁰ Проект Переліку суддівських характеристик (Методичні рекомендації щодо визначення відповідності особи, що претендує на посаду судді, критеріям, що ставляться). «Проект Україна: верховенство права», 16 грудня 2009 року.

⁶¹ Аналіз практики судді 2013-2015. Дослідження кваліфікаційних вимог до кандидата на посаду судді. Заключний звіт за результатами дослідження. Проект USAID «Справедливе правосуддя»; Вища кваліфікаційна комісія суддів України; МГО «Універсальна екзаменаційна мережа»; Мудрук С.О. –Київ, 2015. – С.42-44.

ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУДДІ ТА СУДДІВСЬКИХ КОМПЕТЕНЦІЙ

3.2. Когнітивні якості (пізнавальні психічні процеси) особистості судді

Підґрунтям когнітивних якостей особистості є пізнавальні процеси – сприйняття інформації/оточення/ситуації, увага, пам'ять, уява, мислення.

Пізнавальні процеси судді (пам'ять, мислення, уява) повинні бути спрямовані на виділення з безлічі документів основної юридично значимої інформації. В ході такого дослідження у судді формується власна концептуальна (уявна) модель досліджуваного явища, наприклад: розуміння позицій конфліктуючих сторін в цивільному процесі; сутність обставин та взаємозв'язків в кримінальному процесі.

Особливо важливими для судді є такі властивості уваги, як стійкість при вивченні і складанні значимої для суду документації, здатність концентрувати увагу, розподіляти і переключати увагу в складних і динамічних ситуаціях судового процесу. Рамка суддівських вмінь та якостей (Великобританія) зазначає на необхідності у судді здатності концентруватися на тривалій період (Блок «Знання і технічні навички»)⁶².

Серед пізнавальних психічних процесів в дослідженнях ефективної професійної діяльності суддів основну увагу приділяють вивченню цих характеристик в контексті конкретних задач та дій, які вони повинні забезпечувати.

Як свідчить міжнародний досвід, когнітивні якості людини оцінюються при доборі суддів у Нідерландах (здатність аналізувати проблему, здатність приймати рішення, здатність визначати пріоритети), Великобританії (прийняття рішень), Франції (здатність приймати рішення, яке ґрунтується на вимогах закону, враховує обставини, вписується у відповідний контекст, характеризується здоровим глуздом і є таким, що його реально можна виконати, здатність мотивувати, формулювати та пояснювати рішення, здатність аналізувати та резюмувати ситуацію або справу), США (здатність приймати рішення)⁶³. Чіткість мислення, логічність є важливою складовою такого критерію в доборі всіх судів США, як професійні навички. Здібності правового аналізу є так само цінними. В ідеалі кандидат на посаду судді повинен мати високий інтелект, здатність абстрактно мислити та мати допитливий розум⁶⁴.

Рамка суддівських вмінь та якостей (Великобританія) розглядає наступні, необхідні для успішної професійної діяльності судді, аспекти мислення.

У блоці «Знання і технічні навички», вказано наступні необхідні уміння судді:

- Виявляти критичні питання
- Швидко засвоювати і аналізувати складні та суперечливі фактичні та законодавчі матеріали
- З'ясовувати невизначені питання
- Зважувати відповідні питання і судові справи, щоб сформулювати виважені, логічно обґрунтовані та збалансовані рішення.

У блоці «Прийняття рішень», приклади демонстрації умінь, пов'язаних з мисленням є:

⁶² Рамка суддівських вмінь та якостей (Рада навчання суддів Великобританії), 2008 р. FRAMEWORK OF JUDICIAL ABILITIES AND QUALITIES, Judicial Studies Board, October 2008

⁶³ Судівські характеристики: міжнародний досвід (порівняльна таблиця). Проект USAID «Справедливе правосуддя».

⁶⁴ Критерії оцінки в процесі відбору суддів. Витяг з Посібника для членів Комісії з відбору суддів (Марла Грінштейн, США).

ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУДДІ ТА СУДДІВСЬКИХ КОМПЕТЕНЦІЙ

- Приймати чіткі, обґрунтовані і стислі рішення
- Завжди пояснювати свої рішення та обґрунтовувати їх⁶⁵.

Інститут підготовки суддів Бельгії, Національна школа судівництва Франції, Румунський національний інститут магістратури, Центр судових досліджень Іспанії та Академія юстиції Туреччини в результаті сумісної роботи в проекті «LEONARDO DA VINCI Lifelong Learning Programme» серед 11 базових компетенцій судді визначили – вміння аналізувати та узагальнювати⁶⁶.

Відповідно до першої задачі, яку виконує суддя, а саме – приймає справу до розгляду, мета дій полягає у пізнанні та формуванні власного уявлення про справу. Відповідно психологічна характеристика дій: перцептивні, когнітивні, комунікативні.

Психічні процеси професійно важливих якостей (ПВЯ), що забезпечують їх перебіг:

- мислення (репродуктивне, словесно-логічне),
- пам'ять (логічна, довготривала),
- сприймання (зорове, слухове),
- увага (довільна, стійка),
- комунікативні характеристики: мова (звуків, усна),
- вольові характеристики (емоційна стійкість).

Друга задача, яку виконує суддя, – підготовка справи до розгляду – полягає у прагненні пізнати та сформулювати причину і зміст (суть) конфлікту.

Психологічна характеристика дій: перцептивні, когнітивні.

Психічні процеси ПВЯ, що забезпечують їх перебіг:

- мислення (репродуктивне, словесно-логічне),
- пам'ять (логічна, довготривала),
- сприймання (зорове),
- увага (довільна, стійка),
- комунікативні характеристики – мова (звуків, жестів (вербальна/невербальна), усна),
- організаторські здібності,
- ціннісні характеристики (відповідальність, обов'язковість).

В ході третьої задачі суддя розробляє варіанти вирішення справи. Для цього йому необхідно вивчити та співставити отриману інформацію за допомогою когнітивних дій.

Психічні процеси ПВЯ, що забезпечують їх перебіг:

- мислення (репродуктивне, словесно-логічне, продуктивне),
- пам'ять (довготривала, логічна),
- сприймання (зорове),
- увага (довільна, стійка, селективна),
- комунікативні характеристики – мова (письмова),

⁶⁵ Рамка суддівських вмінь та якостей. Рада навчання суддів Великобританії, 2008 р. FRAMEWORK OF JUDICIAL ABILITIES AND QUALITIES, Judicial Studies Board, October 2008

⁶⁶ Guidelines for initial training of judges and prosecutors. 2008, p. 9-11

- вольові характеристики (осмисленість відповідальних дій),
- ціннісні характеристики (співставлення професійних і поза професійних цінностей).

В ході четвертої задачі відбувається безпосередньо розгляд справи, де судді необхідно уважно вивчити та оцінити надану інформацію. Це здійснюється за допомогою когнітивних та комунікативних дій.

Психічні процеси ПВЯ, що забезпечують їх перебіг:

- мислення (репродуктивне, словесно-логічне),
- пам'ять (логічна, довготривала),
- сприймання (зорове, слухове),
- увага (довільна, стійка),
- комунікативні характеристики – мова (вербальна/невербальна, усна),
- організаторські здібності,
- вольові характеристики (емоційна стійкість).

Остання задача в судовому процесі передбачає ухвалення рішення у справі. Судді необхідно оцінити всі наявні у справі матеріали, надані сторонами докази і сформулювати мотивований судовий акт за допомогою когнітивних та комунікативних дій.

Психічні процеси ПВЯ, що забезпечують їх перебіг:

- мислення (репродуктивне, продуктивне),
- пам'ять (довготривала, логічна),
- сприймання (зорове, слухове),
- увага (довільна, стійка),
- комунікативні характеристики – мова (звуків, усна та письмова),
- вольові характеристики (емоційна стійкість),
- ціннісні характеристики (чесність, порядність),
- вміння осмислювати складні життєві і професійні ситуації⁶⁷.

Серед властивостей сприймання особливо важливими є об'єктивність, спостережливість.

Мимовільна пам'ять є корисною при роботі із документами, для запам'ятовування деталей справ. При цьому, провідною для судді є саме довільна пам'ять, яка дозволяє свідомо спрямовувати себе на точне і повне знання законодавства і процесуальних норм юридичної діяльності.

Суддя повинен вміти відбирати цінну інформацію і надовго її запам'ятовувати. Для бездоганного управління своєю пам'яттю повинен бути певний досвід.

Серед властивостей пам'яті особливу роль відіграють оперативність в переробці інформації, відбір цінної інформації та її передача в довготривалу пам'ять, точне і повне знання законодавства та процесуальних норм юридичної діяльності.

Логічне мислення є провідним інструментом для порівняння, узагальнення та класифікації даних, яке є цілком свідомим та доступним рефлексії. Результат цього процесу мислення, спирається на інформацію, отриману ззовні, і тому є більш об'єктивним засобом аналізу.

---

⁶⁷ Кашенко О. В. Психологічні детермінанти професійної самооцінки суддів : Дис. канд. наук: 19.00.03 – 2008.

Мислення судді повинно відрізнятися об'єктивністю, всебічністю, конкретністю і визначеністю. Інтуїція та уява беруть участь тільки в оцінюванні інформації на початкових етапах вивчення доказів⁶⁸.

У процесі відбору керівного складу до органів правопорядку рекомендується врахувати **рівень мисленнєво-інтелектуальних здібностей** для всіх претендентів, рівень прояву вольових і комунікативних якостей для майбутніх керівників та ступінь прояву емоційно-психологічної стійкості і організаторських якостей у претендентів на посади.⁶⁹

Логічність, аналітичний та критичність мислення входять до переліку 10 основних суддівських особистісних якостей та навичок, що представлені в рамках проекту «Перелік суддівських характеристик» і пропонуються як методичні рекомендації у доборі кандидатів на посаду суддів. Логічність, аналітичність та критичність мислення розглядаються як здібності до порівняння, аналізу, синтезу, абстрагування, узагальнення, здатність самостійно та неупереджено, не вдаючись до допомоги інших, об'єктивно оцінювати інформацію.⁷⁰

В результаті дослідження в рамках проекту «Аналіз практики судді 2013-2015» встановлено:

- ✓ в 2013 році значення такої характеристики, як логічність, аналітичний склад та критичність мислення судді оцінювали вище середнього. До того ж, ці характеристики оцінювались як більш важливі якості судьями зі стажем роботи більше 10 років, аніж для судів зі стажем роботи менше 10 років.
- ✓ в 2015 році в рамках дослідження було встановлено, що судді мінімально (нижче середнього) оцінили важливість та ризик такої особистісної якості, як оперування законами логіки, аналітичний склад та критичність мислення⁷¹.

Наступне розглянуте нами дослідження (Кашенко О.В.) та побудована професіограма наголошує на необхідності вивчення та оцінювання когнітивних здібностей судді⁷².

Когнітивні якості	- здатність утримувати у пам'яті велику кількість матеріалу протягом тривалого часу;
	- здатність зрозуміти суть основних взаємозв'язків, властивих проблемі;
	- вміння вибирати з великого обсягу інформацію, необхідну для вирішення завдання;
	- здатність робити висновки на основі суперечливої інформації.

⁶⁸ Васильев В. Л., Васильев В. Л. Юридическая психология: учебник по специальности "Юриспруденция". – Издательский дом "Питер", 2012, - с.171

⁶⁹ Александров Ю. В. Психологичний аналіз факторної структури особистісних особливостей керівників правоохоронної системи // Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна. Серія: Психологія. – 2011. – №. 48. – с.178

⁷⁰ Проект Переліку суддівських характеристик (Методичні рекомендації щодо визначення відповідності особи, що претендує на посаду судді, критеріям, що ставляться). «Проект Україна: верховенство права», 16 грудня 2009 року.

⁷¹ Аналіз практики судді 2013-2015. Дослідження кваліфікаційних вимог до кандидата на посаду судді. Заключний звіт за результатами дослідження. Проект USAID «Справедливе правосуддя»; Вища кваліфікаційна комісія суддів України; МГО «Універсальна екзаменаційна мережа»; Мудрук С.О. – Київ, 2015.

⁷² Кашенко О. В. Психологічні детермінанти професійної самооцінки суддів : Дис... канд. наук: 19.00.03 – 2008. - с.49
ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУДДІ ТА СУДДІВСЬКИХ КОМПЕТЕНЦІЙ

Творче, продуктивне мислення, креативність

Цікавим є також питання щодо консервативності суддівської професії або ж можливості бути новатором, експериментатором тощо. Для українського судді бути новатором – це, передусім, бути відкритим до нововведень. Ці нововведення можуть стосуватися запровадження нових технологій у судівництві. Однак не меншою мірою український суддя повинен бути готовим до нововведень у своїй судовій практиці: бути відкритим до найкращих міжнародних та, передусім, європейських підходів до тлумачення та застосування норм права⁷³.

Продуктивне мислення полягає у можливості створення нових продуктів на основі вже існуючих. Для судді ця якість є небажаною, бо до кола його завдань входить слідування правилам та інструкціям, а не власним новим ідеям; практичність та приземленість; відсутність спроб переробити існуючу систему; дотримання “принципу реальності”. Творче мислення - це мислення, результатом якого є відкриття принципово нового чи удосконаленого вирішення того чи іншого завдання. Творче мислення спрямоване на створення нових ідей, а критичне - виявляє їх недоліки та дефекти⁷⁴.

Домінування інтуїтивного мислення не є бажаним у професії судді, бо воно не засноване на свідомому і послідовному аналізі фактів; воно скоріше носить суб’єктивний характер.

Побудова професіограми у дослідженні Каченко О.В. також наголошує на необхідності вивчення та оцінювання креативних здібностей судді⁷⁵.

Креативні якості	- здатність знаходити нові та нестандартні рішення;
	- вміння бачити декілька шляхів і обрати найбільш ефективний;
	- здатність розглядати проблему з різних точок зору;
	- здатність завзято шукати рішення задач.

В дослідженні «Аналіз суддівської практики 2013-2015 роки» креативне мислення не було включено до списку критеріїв особистісних якостей судді, які необхідні для його ефективно професійної діяльності⁷⁶. Як свідчить міжнародний досвід, здібність до креативності розглядається як критерій тестування при оцінюванні суддів у Франції (пропонувати новації)⁷⁷.

Рамка суддівських вмінь та якостей (Великобританія) розглядає аспекти творчого мислення, у блоці «Лідерство та управління», як уміння судді творчо застосовувати ініціативу для розв’язання проблем⁷⁸.

⁷³ Денисенко Л., Сироїд О., Фадєєва І., Шаповалова О. Бути суддею. – Київ, 2015. - С.98

⁷⁴ Линдсей Г., Халл К. С., Томпсон Р. Ф. Творческое и критическое мышление //Хрестоматия по общей психологии. Под ред. Ю.Б Гиппенрейтер, ВВ Петухова. М.: Изд-во МГУ. – 1981. – С.1.

⁷⁵ Каченко О. В. Психологічні детермінанти професійної самооцінки суддів : Дис... канд. наук: 19.00.03 – 2008. - С.49

⁷⁶ Аналіз практики судді 2013-2015. Дослідження кваліфікаційних вимог до кандидата на посаду судді. Заключний звіт за результатами дослідження. Проект USAID «Справедливе правосуддя»; Вища кваліфікаційна комісія суддів України; МГО «Універсальна екзаменаційна мережа»; Мудрук С.О. – Київ, 2015.

⁷⁷ Судівські характеристики: міжнародний досвід (порівняльна таблиця). Проект USAID «Справедливе правосуддя».

⁷⁸ Рамка суддівських вмінь та якостей. Рада навчання суддів Великобританії, 2008 р. FRAMEWORK OF JUDICIAL ABILITIES AND QUALITIES, Judicial Studies Board, October 2008

ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУДДІ ТА СУДДІВСЬКИХ КОМПЕТЕНЦІЙ

3.3. Емотивні якості особистості судді

Судовий процес – це дія, сповнена потужними емоціями, як і все, що пов'язане із людьми; але суддя повинен залишатися неупередженим, незважаючи на свою стать, досвід, проблеми сприйняття, больові точки, що існують у серці та мозку кожної людини. Суддя має зібрати всі сили, аби навчитися контролювати себе, не вкорінюючи в собі шкідливу та неприйнятну для професії байдужість⁷⁹.

Як свідчить міжнародний досвід, емотивні якості людини не виступають критерієм оцінювання при доборі суддів у Нідерландах, Франції та США⁸⁰.

Втім кваліфікаційні комісії у Німеччині при доборі суддів враховують витривалість та емоційну стійкість особи.

Емотивні якості особистості представлені також і у Рамці суддівських вмінь та якостей (Великобританія).

Блок «комунікація і авторитет», приклади демонстрації умінь:

- Залишається спокійним і зберігає авторитет, незважаючи на неприйнятну чи провокативну поведінку.

Блок «Професіоналізм та добросовісність», приклади демонстрації умінь:

- Залишається неупередженим і керує власними реакціями та емоціями.⁸¹

Суддя за природою своєї професійної діяльності належить до тієї категорії фахівців, які постійно перебувають у стані психологічного напруження або стресу. Це обумовлено низкою чинників. По-перше, суддя – це постійний комунікатор, свідок багатьох людських переживань, афективних реакцій, у певних ситуаціях він – об'єкт маніпуляцій, тиску, навіть погроз. Професія вимагає залишатися неупередженим, емоційно відстороненим, об'єктивним, незалежним від симпатій або антипатій до співрозмовника – нехай це позивач, відповідач, колега, керівництво, представники ЗМІ. Проте чи можливо бути постійно відстороненим від чужих і власних почуттів? Таким собі комп'ютером, який отримав інформацію, проаналізував, переробив та видав результат. Адже судді – люди, а не машини⁸².

Урівноваженість, стресова стійкість як соціальна компетентність судді прописана у Законі України «Про судоустрій та статус суддів»⁸³.

Дуже важливим є хороший емоційний настрій, який створюється в залі судового засідання зусиллями головуючого і сприяє справедливому розгляду кримінальної справи по суті. Підвищена нервозність, що виникає при розгляді кримінальних справ, і невміння деяких суддів

⁷⁹ Денисенко Л., Сироїд О., Фадєєва І., Шаповалова О. Бути суддею. – Київ, 2015. - С.84

⁸⁰ Суддівські характеристики: міжнародний досвід (порівняльна таблиця). Проект USAID «Справедливе правосуддя»

⁸¹ Рамка суддівських вмінь та якостей. Рада навчання суддів Великобританії, 2008 р.

⁸² Денисенко Л., Сироїд О., Фадєєва І., Шаповалова О. Бути суддею. – Київ, 2015. - С.198

⁸³ ч.2 ст.83 Закону України "Про судоустрій та статус суддів" в редакції від 12.02.2015 року зі змінами від 24.12.2015 року

знімати нервову напругу знижують якість судового процесу і можуть привести до серйозних помилок⁸⁴.

У регуляторній сфері діяльності судді слід виділити емоційні якості: відповідальність, чесність, емоційна стриманість, а також такі вольові якості: принциповість, лідерство, наполегливість, самоконтроль, дисциплінованість⁸⁵.

Для виконання своєї регулюючої ролі суддя повинен володіти такими якостями, як самоконтроль, емоційна стриманість, вміння зберігати спокій в напружених ситуаціях, вимогливість до форми поведінки і висловлювань учасників, і в той же час проявляти терпимість, тактовність, здатність до релаксації, зниження надмірної емоційної збудженості окремих учасників засідання⁸⁶.

Природа та причини помилок також можуть бути різними, деякі з них пов'язані з виключною заплутаністю справи та недостатністю часу на розгляд, «пастками», що можна віднайти в національному законодавстві; деякі з них можуть бути пов'язані з тим, що судді бракує досвіду та знань; на хибне рішення може вплинути й поведінка сторін у процесі або ж навіть емоційний стан судді⁸⁷.

Суддя має навчитися контролювати себе, відчувати вбудований у свій організм, як у літак, автопілот, позбавлений емоцій чіткий механізм, який веде літак навіть за умов, коли пілот розсерджений, змучений або ж пригнічений. Суддя має бути стриманим, не демонструвати широкому загалові власних почуттів, зайвих емоцій. Щоб контролювати залу суду, суддя повинен, перш за все, контролювати власні почуття⁸⁸.

Побудова професіограми у дослідженні Кащенко О.В. також наголошує на необхідності вивчення та оцінювання емотивних якостей судді⁸⁹.

Емотивні якості	- емоційна стійкість при прийнятті відповідальних рішень;
	- врівноваженість, самовладання при конфліктах;
	- вміння керувати власними почуттями, жестами, мімікою, інтонацією для передачі інформації;
	- збереження зібраності в умовах, що стимулюють збудження.

В результаті наукового дослідження на здобуття ступеню кандидата психологічних наук, Позієнко Ю.В. було встановлено, що працівники суду, які відносяться до *екстравертовано-інтернального психологічного типу* (див. глосарій), мають найвищі результати професійної діяльності, при цьому 55,2 % з них - це керівники. Інтенсивність прояву негативних психічних станів визначається ступенем впливу професійних умов праці і залежить від індивідуально-психологічних особливостей працівників суду. Працівники суду – виконавці, екстернали і суб'єкти екстравертовано-екстернального типу саморегуляції (див. глосарій) - найбільшою мірою

⁸⁴ Васильев В. Л., Васильев В. Л. Юридическая психология: учебник по специальности "Юриспруденция". – Издательский дом "Питер", 2012. – С.176

⁸⁶ Бандурка А. М., Бочарова С. П., Землянская Е. В. Юридическая психология // Харьков: Изд-во нац. ун-та внутр. дел. – 2001. – С.154

⁸⁷ Денисенко Л., Сироїд О., Фадєєва І., Шаповалова О. Бути суддею. – Київ, 2015. – С.104

⁸⁸ The Judge's Book, Second Edition, 1994, American Bar Association and The National Judicial College, USA. – С.20

⁸⁹ Кащенко О. В. Психологічні детермінанти професійної самооцінки суддів : Дис... канд. наук: 19.00.03 – 2008. - С.49
ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУДДІ ТА СУДДІВСЬКИХ КОМПЕТЕНЦІЙ

піддані негативному впливу стресогенних факторів професійної діяльності, що викликають у них виникнення негативних психічних станів⁹⁰.

Працівники судів, для яких характерним є зовнішній локус контролю (див. глосарій) (екстернали), вважають за краще пасивний відпочинок, сон. Екстернали рідше використовують спілкування, аналіз ситуації, роздуми, самоконтроль і вольові зусилля, фізичні навантаження. У той же час ці способи саморегуляції є характерними для інтерналів⁹¹.

Відомо, що інтернали більш впевнені в собі, доброзичливі, терпимі стосовно інших. Висока інтернальність пов'язана з позитивною самооцінкою, більшою узгодженістю образів реального та ідеального «Я». Інтернали більш активні та частіше дбають про своє здоров'я. Більш того, екстернальність часто корелює з тривожністю, а деякі автори повідомляють про зв'язок екстернальності з психічними захворюваннями⁹².

Що стосується результатів дослідження в рамках проекту «Аналіз практики судді 2013-2015», слід відзначити, що критерій «Здатність швидко зорієнтуватися у нестандартній ситуації та взяти її під контроль (стресостійкість)» був запропонований суддям на розгляд лише в анкетах 2015 року. Вага цієї характеристики була оцінена суддями як середня⁹³.

3.3. Мотиваційно-вольові якості особистості судді

Проголошення рішення іменем України є однією зі складових суддівської відповідальності – відповідальності перед суспільством і суддівською спільнотою. Іншою складовою відповідальності судді є відповідальність перед кожною окремою людиною за кожне окремо прийняте рішення⁹⁴.

Досвідченого суддю відрізняє принциповість, висока відповідальність за свою діяльність і за прийняті рішення. Суддя постійно знаходиться в центрі уваги всіх учасників судового процесу. Всі його зауваження і навіть жести піддаються постійному контролю і оцінкам присутніх, тому досвідченого суддю відрізняє неупередженість і витримка⁹⁵.

Стійкість та узгодженість провідних мотивів діяльності судді виступають об'єктом дослідження зарубіжних вчених. Результати цих досліджень вказують на необхідність приділяти особливу увагу на мотиваційно-вольову сферу судді. Особливого значення мотиваційно-вольова сфера набуває через її тісну пов'язаність з морально-етичними рисами особистості, які складно піддаються вивченню та діагностиці.

Мотиваційно-вольова сфера особистості судді може розглядатися в наступних аспектах:

⁹⁰ Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.06. – юридична психологія. Національний університет внутрішніх справ. МВС України. Харків, 2004. Анотація до роботи: с. 1

⁹¹ Позиенко Ю. В. Зависимость применения способов саморегуляции от индивидуально-психологических качеств работников правосудия // Право і Безпека. – 2002. – №. 2. – С.196

⁹² Позиенко Ю. В. Зависимость применения способов саморегуляции от индивидуально-психологических качеств работников правосудия // Право і Безпека. – 2002. – №. 2. – С.196-197

⁹³ Аналіз практики судді 2013-2015. Дослідження кваліфікаційних вимог до кандидата на посаду судді. Заключний звіт за результатами дослідження. Проект USAID «Справедливе правосуддя»; Вища кваліфікаційна комісія суддів України; МГО «Універсальна екзаменаційна мережа»; Мудрук С.О. –Київ, 2015

⁹⁴ Денисенко Л., Сироїд О., Фадєєва І., Шаповалова О. Бути суддею. – Київ, 2015. – С.89

⁹⁵ Васильев В. Л., Васильев В. Л. Юридическая психология:[учебник по специальности "Юриспруденция"]. – Издательский дом "Питер", 2012. – С.176

1) професійні інтереси та схильності – суддя може займатися такими видами діяльності, якщо вони не викликають сумніву у його здатності до виконання своїх обов’язків: викладання, зайняття певної посади в професійній асоціації, державному органі, або іншій організації, що має на меті покращення правової системи або інших аспектів правосуддя; суддя може давати рекомендації щодо судових питань приватним чи громадським організаціям;

2) стійкість мотивів – головним мотивом діяльності судді повинно бути бажання сприяти встановленню справедливості. Очевидно, що зміна цього мотиву абсолютно неприпустима. Отже, суддя має володіти стійкою ієрархією мотивів;

3) узгодженість мотивів – мотиваційна система судді має бути побудована таким чином, щоб мотив встановлення справедливості домінував серед інших мотивів, а також, щоб жоден із інших постійно присутніх мотивів не був небезпекою для успішного і сумлінного виконання суддею своїх обов’язків⁹⁶.

У мотиваційній сфері діяльності судді слід виділити такі якості, як повага до закону, прагнення служити правосуддю і відповідно до закону вирішувати справи, використовувати результати судових процесів для виховання правосвідомості громадян та профілактики злочинності⁹⁷.

Побудова професіограми у дослідженні Кащенко О.В. також наголошує на необхідності вивчення та оцінювання мотиваційно-вольових характеристик судді.⁹⁸

Конативні якості	- низька сугестивність, здатність не піддаватися впливу авторитетних осіб;
	- здатність брати на себе відповідальність у складних ситуаціях;
	- здатність до тривалої розумової роботи без погіршення якостей та зниження темпу;
	- вміння узгоджувати власні дії з діями інших.

Низька сугестивність (див. глосарій) є однією з найважливіших характеристик особистості судді яка забезпечує об’єктивність та незалежність в процесі прийняття рішення. Ця характеристика виявляється у здатності особистості не піддаватися сторонньому впливу (наприклад, авторитетних осіб або попереднього досвіду).

Характер попереднього висновку органу досудового розслідування має сугестивні властивості, тобто здатний впливати на оцінку ситуації суддею. Тому так важливо, щоб суддя умів проявляти принциповість, незалежність і самостійність в оцінці результатів попереднього слідства. Іноді саме в конформізмі судді криються вихідні причини помилкових висновків суду⁹⁹.

Суддівська стійкість – це перш за все *спротив тиску*. На суддю намагаються тиснути ті, хто має владні важелі та сумнівні моральні якості. Може тиснути преса, можуть тиснути сторони. Стійкість полягає в тому, що суддя готовий вистояти під тиском обставин, навіть коли

⁹⁶ Rules Governing the Legal Profession and Judiciary in Illinois», Illinois Code of Judicial Conduct, 2013
«Motivation and Judicial Behavior: Expanding the Scope of Inquiry», L. Baum, Department of Political Science Ohio State University, 2007

⁹⁷ Бандурка А. М., Бочарова С. П., Землянская Е. В. Юридическая психология // Харьков: Изд-во нац. ун-та внутр. дел. – 2001. – С.155

⁹⁸ Кащенко О. В. Психологічні детермінанти професійної самооцінки суддів : Дис. канд. наук: 19.00.03 – 2008. – С.49

⁹⁹ Бандурка А. М., Бочарова С. П., Землянская Е. В. Юридическая психология // Харьков: Изд-во нац. ун-та внутр. дел. – 2001. – С.153

усвідомлює, що попереду може чекати дисциплінарне стягнення, що хтось може завдати фізичної або ж моральної шкоди йому чи членам його/її родини. Суддя повинен вистояти, пам'ятаючи, заради чого він ішов на цю посаду. Суддівська місія полягає у тому, щоб вершити правосуддя відповідно до ustalених принципів та закону, а не керуючись поглядами, популярними на певний момент часу або ж «політично доцільними». «Судді повинні думати, що виконують найважливішу роботу з-поміж усіх існуючих, оскільки це справді так. Ніщо не може бути важливішим за правосуддя, і для тих, хто опиняється в суді, справедливність залежить від судді. А тому судді повинні розвивати в собі мужність вершити правосуддя, хоч би якими були наслідки, і тоді вони стануть справді великими суддями»¹⁰⁰

Безсторонність, як прояв низької сугестивності та надання переваги об'єктивності в розгляді справ, є критерієм оцінки для всіх суддів США в процесі їх відбору. Хороший суддя повинен бути здатен ставитися до справ об'єктивно, незалежно від осіб сторін або предмету спору. Від судді вимагатиметься розгляд фактів у суді нейтрально та виходячи з широких поглядів. Суддя повинен буде ігнорувати особисті переваги та відсторонюватися якомога більше від будь-якого впливу, який є особистим або впливає з конкретної ситуації, яка йому представлена, та ґрунтувати своє судове рішення на елементах об'єктивного характеру¹⁰¹.

Рішучість входить до мотиваційно-вольової сфери особистості і забезпечує можливість прийняття об'єктивного, незалежного суддівського висновку.

Рішучість виявляється і в тому, що суддя не має права зволікати, з розглядом справи; звісно, процес сприяє розгляду встановленням чітких термінів/строків для тієї чи іншої процесуальної дії. Але суддя має виробити в собі здатність відчувати час¹⁰².

Бути рішучим – зовсім не означає приймати рішення без вагань. Навпаки, для судді прийняти рішення – означає взяти на себе відповідальність за його наслідки як для людини, так і для самого себе. А отже, такий процес потребує постійного зважування та осмислення. Звісно, судді, як і всі люди, не застраховані від помилки¹⁰³.

Рішучість та оперативність, впевненість у собі входять до переліку 10 основних суддівських особистісних якостей та навичок, що представлені в рамках проекту «Перелік суддівських характеристик» і пропонуються як методичні рекомендації у доборі кандидатів на посаду суддів. Рішучість та оперативність, впевненість у собі розглядаються як вміння швидко та вмотивовано (у відповідності до законодавства) приймати процесуальні рішення, прогнозувати їх наслідки; здатність приймати рішення за стресових умов, відчуття впевненості у своїх здібностях, довіри, надійності, зрілості¹⁰⁴.

В результаті дослідження в рамках проекту «Аналіз практики судді 2013-2015» встановлено :

¹⁰⁰ Денисенко Л., Сироїд О., Фадеева І., Шаповалова О. Бути суддею. – Київ, 2015.

¹⁰¹ Критерії оцінки в процесі відбору суддів. Витяг з Посібника для членів Комісії з відбору суддів (Марла Грінштейн, США)

¹⁰² Денисенко Л., Сироїд О., Фадеева І., Шаповалова О. Бути суддею. – Київ, 2015. - С.87

¹⁰³ Денисенко Л., Сироїд О., Фадеева І., Шаповалова О. Бути суддею. – Київ, 2015. – С.151

¹⁰⁴ Проект Переліку суддівських характеристик (Методичні рекомендації щодо визначення відповідності особи, що претендує на посаду судді, критеріям, що ставляться). «Проект Україна: верховенство права», 16 грудня 2009 року. ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУДДІ ТА СУДДІВСЬКИХ КОМПЕТЕНЦІЙ

- ✓ в 2013 році така особистісна якість, як рішучість, впевненість та оперативність при розгляді справ оцінювалась суддівським корпусом як дуже важлива (вище середнього)¹⁰⁵.
- ✓ В 2015 році особистісна якість рішучість, впевненість та оперативність дій в ситуаціях, які вимагають прийняття конкретного рішення (вирішення судової справи) була оцінена судьями нижчим показником (у порівнянні з 2013 роком), але цей показник залишився в межах значення вище середнього¹⁰⁶.

Працьовитість – ще одна якість особистості яка розглядається в контексті мотиваційно-вольової сфери людини.

Така особиста компетентність судді як здатність виконувати обсяг роботи прописана у Законі України «Про судоустрій та статус суддів» в якості критерію кваліфікаційного оцінювання¹⁰⁷.

Працьовитість входить до переліку 10 основних суддівських особистісних якостей та навичок, що представлені в рамках проекту «Перелік суддівських характеристик» і пропонуються як методичні рекомендації у доборі кандидатів на посаду суддів. Працьовитість розглядається як відповідальне (чесне, добросовісне, сумлінне, своєчасно) ставлення до своїх професійних обов'язків; старанність¹⁰⁸.

В результаті дослідження в рамках проекту «Аналіз практики судді 2013-2015» встановлено, що працюовитість була високо оцінена судьями у дослідженні 2013 року (вище середнього) та дещо нижчими - середніми значеннями важливості якості працюовитості для суддів у 2015 році¹⁰⁹.

Вплив великого обсягу справ у судах на ключову вимогу працюовитості суддів стосується рівною мірою як судів першої інстанції, так і апеляційних судів. Працьовитість включає кілька типів робочих навичок:

- Відданість є одним з аспектів працюовитості. Вона передбачає бажання присвячувати достатній, або навіть понаднормовий час для завершення завдань.
- Працьовитість також вимагає старанності, тобто стабільного і постійного докладання зусиль до завдання, яке вирішується.

¹⁰⁵ Аналіз практики судді 2013-2015. Дослідження кваліфікаційних вимог до кандидата на посаду судді. Заключний звіт за результатами дослідження. Проект USAID «Справедливе правосуддя»; Вища кваліфікаційна комісія суддів України; МГО «Універсальна екзаменаційна мережа»; Мудрук С.О. –Київ, 2015. - с.40

¹⁰⁶ Там само, с.42

¹⁰⁷ ч.2 ст.83 Закону України "Про судоустрій та статус суддів" в редакції від 12.02.2015 року зі змінами від 24.12.2015 року

¹⁰⁸ Проект Переліку суддівських характеристик (Методичні рекомендації щодо визначення відповідності особи, що претендує на посаду судді, критеріям, що ставляться). «Проект Україна: верховенство права», 16 грудня 2009 року.

¹⁰⁹ Аналіз практики судді 2013-2015. Дослідження кваліфікаційних вимог до кандидата на посаду судді. Заключний звіт за результатами дослідження. Проект USAID «Справедливе правосуддя»; Вища кваліфікаційна комісія суддів України; МГО «Універсальна екзаменаційна мережа»; Мудрук С.О. –Київ, 2015. - с.37.

ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУДДІ ТА СУДДІВСЬКИХ КОМПЕТЕНЦІЙ

- Вимагається також пунктуальність. Суддя повинен діяти швидко та бути підготовленим. Для того, щоб підтримувати довіру громадськості до відправлення правосуддя, суддя повинен мати звичку вчасно відкривати засідання суду.
- Ще одним аспектом працовитості є рішучість, яка має особливо велике значення для суддів першої інстанції. Для того, щоб справи рухалися уперед, суддя повинен мати працовитість як якість, яка враховується при доборі всіх суддів США. Бажання та здатність ухвалювати рішення з переконаністю та без вагань.
- Нарешті, працовитий суддя є хорошим адміністратором, який вміє управляти часом та забезпечувати максимальну ефективність роботи працівників суду¹¹⁰.

Особистісна якість – працовитість, представлена також і у Рамці суддівських вмінь та якостей (Великобританія) - передбачає здатність виконувати важке робоче навантаження та входить у блок компетенцій «Ефективність» професійної діяльності судді¹¹¹.

Як свідчить міжнародний досвід, мотиваційно-вольова сфера людини оцінюються при доборі суддів у Нідерландах (рішучість), Франції (здатність застосовувати владні повноваження або йти на поступки, в залежності від обставин), Німеччині (розсудливість та рішучість) та США (здатність приймати рішення/рішучість, працовитість)¹¹².

Рішучість розглядається як додатковий критерій для оцінювання суддів першої інстанції в США. Суддя першої інстанції повинен мати здатність швидко приймати рішення, перебуваючи під тиском. Часто суддя першої інстанції повинен виносити постанови щодо клопотань, як тільки вони висуваються. Для досягнення прогресу у справі клопотання також вимагають швидких рішень. Суддя першої інстанції повинен мати змогу контролювати рух справ, а також бажати та вміти ухвалювати рішення. Він або вона повинні бути здатними швидко враховувати право і факти, а також впевнено і без вагань реагувати на питання, підняті адвокатом. Суддя повинен уміти приймати жорсткі рішення та бути здатним робити це твердо¹¹³.

Деякі зарубіжні дослідження вказують на необхідність звернути увагу на нейробіологічні та нейрофізіологічні особливості функціонування мозку особистості, що забезпечують функціонування мотиваційно-вольової сфери. Так, Голдберг Элхонон вводить окремий термін для позначення таких особистісних якостей - Executive functions. Executive functions: здатність до прийняття рішень, розподілу психічних процесів, багатозадачність, здатність планувати та передбачати наслідки власних дій, здатність до управління часом¹¹⁴.

В поданій нижче таблиці міститься порівняльний аналіз бачення науковців щодо основних якостей, які входять до управлінських функцій особистості.

¹¹⁰ Критерії оцінки в процесі відбору суддів. Витяг з Посібника для членів Комісії з відбору суддів (Марла Грінштейн, США).

¹¹¹ Рамка суддівських вмінь та якостей. Рада навчання суддів Великобританії, 2008 р. FRAMEWORK OF JUDICIAL ABILITIES AND QUALITIES, Judicial Studies Board, October 2008

¹¹² Суддівські характеристики: міжнародний досвід (порівняльна таблиця). Проект USAID «Справедливе правосуддя».

¹¹³ Критерії оцінки в процесі відбору суддів. Витяг з Посібника для членів Комісії з відбору суддів (Марла Грінштейн, США).

¹¹⁴ Kimbarow M. L. Cognitive communication disorders. – Plural Publishing, Inc., 2014. – С.79

ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУДДІ ТА СУДДІВСЬКИХ КОМПЕТЕНЦІЙ

Лурія (1966)	Stuss and Benson (1986)	Lezak (1995)	Sohlberg and Mateer (2001)	Keil and Kaszniak (2002)
Передбачення (наміри, антиципація)	Ініціатива	Воля (включаючи самозвіт та самоконтроль)	Ініціатива та виконання (здатність почати)	Планування, використання стратегії, вірність правилам
Планування	Планування	Планування	Гальмування реакції (вміння зупинитися)	Продуктивність, швидкість, ініціатива
Здійснення	Вибудовування послідовності дій	Свідомі, спрямовані дії	Наполегливість у виконанні поставлених задач (здатність утримувати курс)	Зміна (переключення) та гальмування (небажаної поведінки)
Самоконтроль	Організація	Ефективне виконання	Організація (дій та думок)	Формування концепції та абстрактне мислення
	Регуляція		Продуктивне мислення (креативність, швидкість, когнітивна гнучкість)	
			Усвідомлення (моніторинг та зміна власної поведінки)	

3.5. Моральні риси особистості судді

Закон України «Про судоустрій та статус суддів» встановлює ще одну вимогу для кандидатів на посаду судді, а саме – володіння певними особистісними морально-психологічними якостями, які повинні перевірятися за допомогою відбіркового іспиту (проводиться Вищою кваліфікаційною комісією суддів України).¹¹⁵

Мораль - мораль (лат. moralitas) - поняття європейської філософії, що слугує узагальненим вираженням сфери вищих цінностей та обов'язку. Мораль узагальнює той зріз людського буття, різні сторони якого визначаються словами «добро» і «зло», «чеснота» і «вада», «правильне і неправильне», «обов'язок», «совість», «справедливість» тощо. Уявлення про мораль

¹¹⁵ ч.1 ст.69 Закону України "Про судоустрій та статус суддів" в редакції від 12.02.2015 року зі змінами від 24.12.2015 року
ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУДДІ ТА СУДДІВСЬКИХ КОМПЕТЕНЦІЙ

формуються в процесі осмислення, по-перше, правильної поведінки, характеру, що слідує обов'язку («морального обличчя»), по-друге, умов та меж свободи людини¹¹⁶.

Мораль – *неформалізовані* загальноприйняті правила та норми допустимої, прийнятної та бажаної поведінки, що базується на поширених в соціальній групі *оціночних* поглядах про співвідношення позитивного/негативного, добра/зла, прийнятного/неприйнятного тощо¹¹⁷.

Моральна якість особистості – постійна і надійна схильність чинити у моральний спосіб. Моральні якості особистості будуються, формуються і здійснюються на основі еволюційно та соціально обумовлених емоцій та емоційних реакцій, виборів, цінностей, особливостей сприймання, установок, інтересів, очікуванні та чутливості. Володіти чеснотою означає бути зрілою та інтегрованою особистістю з комплексним світоглядом¹¹⁸.

Формування моральної свідомості не можна розглядати у відриві від соціальної поведінки, реальної діяльності, в ході якої формуються не тільки моральні поняття, а й почуття, звички та інші неусвідомлювані компоненти моральності особистості.¹¹⁹

Інтегративну роль ціннісних орієнтацій в розумінні моральної структури особистості відзначають такі дослідники, як А.Г. Здравомислов та В.А. Отрут, які вважають, що ціннісні орієнтації – «це той компонент структури свідомості особистості, який являє собою деяку вісь свідомості, навколо якої обертаються помисли і почуття людини і з точки зору якої вирішується багато життєвих питань».¹²⁰

В якості центрального елемента моральної свідомості виділяє цінності і ціннісні орієнтації А.І. Титаренко, який вважає, що вони найбільш адекватно відображають суть даного феномена, і дає їм таке визначення: «Ціннісні орієнтації - це стійкі, інваріантні, певним чином скоординовані освіти («одиниці») моральної свідомості - основні його ідеї, поняття, ціннісні блоки, що виражають суть морального сенсу людського буття, а опосередковано - і найбільш загальні культурно-історичні умови та перспективи».¹²¹

У цінностях представлені всі значущі для людини смисли, але найбільш глобальним з них є сенс життя, суть якого полягає у ставленні особистості до себе і суспільства, до розуміння свого місця в суспільстві і до осмислення соціального значення своєї діяльності. Те чи інше розуміння сенсу життя визначає всю лінію поведінки людини і є тим моральним стрижнем, на якому «кріпляться» його моральні установки. Під «сенсом життя» прийнято розуміти усвідомлення людьми основного змісту всієї діяльності (минуле, сучасне, майбутнє), яке визначає їх місце і значення в житті суспільства. Людині необхідно бути впевненим у тому, що індивідуальне життя потрібне і йому самому, і людям, і суспільству. Правильне розуміння людиною сенсу життя надає йому таку моральну силу, яка допомагає в подоланні життєвих труднощів. Для людини представляє інтерес не тільки результат його діяльності, але і сама діяльність, потреба в ній.

¹¹⁶ <http://plato.stanford.edu/entries/morality-definition>

¹¹⁷ <http://iph.ras.ru/elib/1956.html>

¹¹⁸ <http://plato.stanford.edu/entries/moral-character>, а також: Hauser, Marc, 2006, Moral Minds: How Nature Designed our Universal Sense of Right and Wrong, New York: Harper Collins.

¹¹⁹ Кон І.С. У пошуках себе. Особистість і її самосвідомість / І.С. Кон, - М.: Академія, 2002., 101-119

¹²⁰ Ананьев Б.Г. Людина як предмет пізнання / Б.Г. Ананьев, - СПб.: Питер, 2001., С.199

¹²¹ Карпінський К.В. Психологія життєвого шляху / К.В. Карпінський, - М.: Сенс, 2002., С. 64-79

Цінності та ціннісні орієнтації є сполучною ланкою моральної свідомості і поведінки людини. На думку А. І. Титаренко, ціннісні орієнтації є такими елементами моральної свідомості, які реально відтворюються, об'єктивуються у вчинках, відносинах.¹²² Вони тісно пов'язані з потребами та інтересами індивіда, з емоційно-вольовими механізмами його психіки. Цю особливість ціннісних орієнтацій відзначають такі дослідники, як Д.Н. Узнадзе, С.Л. Рубінштейн, В.М. Мясіщев, Г.Х. Шингаров, що звернулися одними з перших до вивчення даного феномена, який описується в психології через поняття «установка», «соціальна орієнтація», «ставлення». Так, в теорії установки Д.М. Узнадзе хоча і не використовується поняття «ціннісна орієнтація», але зміст цього поняття можна пояснити в термінах цієї теорії як цілісний динамічний стан, певну психологічну готовність особистості оцінювати об'єкти та явища дійсності, які ведуть особистість до активного оволодіння цими явищами в процесі соціально ціннісної діяльності.¹²³

Ведучи мову про психологічний аспект цінностей і ціннісних орієнтацій, слід зауважити, що ці структурні елементи моральної свідомості органічно вписуються до складу мотивів і стимулів всіх видів і форм діяльності суб'єктів, визначаючи її спрямованість. Слід погодитися з В.А. Ядова у тому, що включення ціннісних орієнтацій у структуру моральної свідомості «дозволяє вловити найбільш загальні соціальні визначення мотивації поведінки, витоки якої слід шукати в соціально-економічній природі суспільства і того середовища, в якому формувалась особистість, і де протікає повсякденне життєдіяльність людини».¹²⁴ Засвоюючи цінності свого середовища і перетворюючи їх у ціннісні орієнтації, мотиваційні сили своєї поведінки, людина стає активним суб'єктом громадської діяльності.

Цінності розуміються у двох контекстах: як засади для надання переваги тій чи іншій речі перед іншою (цінності-преференції), або як індивідуальний закон людини, який вона непорушно здійснює (цінності-принципи). В нашому контексті цінності визначаються переважно у другому контексті, оскільки безпосередньо відносяться до моральної проблематики – такої, що стосується соціальної діяльності та взаємодій з іншими людьми¹²⁵. Цінності, таким чином, є увлєненнями особи, що слугують керівними принципами для вибору та здійснення вчинків¹²⁶. Вони передаються і закріплюються завдяки залученню індивіда до соціуму та його культурних норм¹²⁷. Також варто звернути увагу на абстрактний характер цінностей та їх зв'язок із конкретними цілями, що спонукають людину до діяльності. Цінності, згідно з Ш. Шварцом, узагальнені та абстрактні (надситуативні) цілі, що варіюються за своєю значущістю, і слугують керівними принципами в діяльності особи або групи¹²⁸. Вони здійснюють безпосередній вплив на постановку конкретних цілей в конкретних ситуаціях, що їх досягає особа.

Цінності мають також інший аспект – вони є не лише керівними принципами, але й джерелом оцінки власної поведінки та поведінки інших людей. Визначення ієрархічної структури цінностей індивіда є джерелом до розуміння його дій в тій чи іншій ситуації – за умови вибору

¹²² Божович Л.І. Проблеми формування особистості / під ред. Д. І. Фельдштейна, - М.: Сенс, 1998., С.83

¹²³ Ананьев Б.Г. Людина як предмет пізнання / Б.Г. Ананьев, - СПб.: Питер, 2001., С.98-101

¹²⁴ Ананьев Б.Г. Людина як предмет пізнання / Б.Г. Ананьев, - СПб.: Питер, 2001., С. 163-165

¹²⁵ Джеймс В. Воля к вере: Пер. с англ. / сост. Л. В. Блинников, А. П. Поляков. – М.: Республика, 1997 – 431 с. С. 127.

¹²⁶ Parks, L., & Guay, R. P. (2009). Personality, values, and motivation. *Personality and Individual Differences*, 47(7), 675-684. P. 676.

¹²⁷ Ibid., p. 678.

¹²⁸ Schwartz, S. H., Cieciuch, J., Vecchione, M., Davidov, E., Fischer, R., Beierlein, C., ... & Dirilen-Gumus, O. (2012). Refining the theory of basic individual values. *Journal of personality and social psychology*, 103(4), 663-688. P. 664.

ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУДДІ ТА СУДДІВСЬКИХ КОМПЕТЕНЦІЙ

між двома цінностями він віддасть перевагу тому варіанту, що передбачає здійснення важливішої для нього цінності^{129 130}. Із вказаних вище визначень цінностей слідує, що вони не можуть виступати в якості лише констатацій важливості тих чи інших речей та явищ для індивіда – вони, спрямовуючи діяльність людини, мають отримувати в останній своє безпосереднє вираження.

Це досягається через зв'язок цінностей і мотивації. **Мотивація** визначається як процес, що надає індивіду енергії задля досягнення мети: це «процес, що відповідає за інтенсивність, спрямованість і наполегливість зусиль, спрямованих на досягнення цілі»¹³¹. Інтенсивність є мірою зусиль, які особа готова докласти до реалізації поставленої мети, наполегливість – здатність повторювати спроби, долаючи перешкоди та опір. Мотивація одночасно відповідає на питання, що особа хоче здійснити як ціль, і що та як вона для цього робить. Так, мотивація є як змістом цілей, так і процедурою їх досягнення¹³².

Отже, моральні вибори і моральна поведінка людини укорінена в її ціннісній структурі особистості. Цінності, будучи узагальненими та надситуативними цілями, що скеровують людську діяльність, визначають зміст конкретних цілей, які ставить перед собою людина, і вимагають мотивації в якості конкретного механізму їх досягнення. Ґрунтовний аналіз особливостей мотивації діяльності суддів є необхідним задля розуміння психологічних аспектів їх професійної діяльності.

Індивід знаходить стійке моральне «Я» лише після того, як міцно стверджується у своїй світоглядній позиції, яка не тільки не коливається внаслідок мінливих ситуацій, але навіть не залежить від власної його волі. Однак стабілізація моральних інстанцій і злиття власного «Я» з совістю не знімає проблеми конкретних моральних виборів. Навіть судовий вирок не зводиться до механічного підведення вчинку під відповідну статтю кримінального кодексу. Тим більше не може бути такого автоматизму в моральному рішенні. Становлення «категорії совісті» у людини починається з поляризації добра і зла. Але життєвий світ людини не є чорно-білим. Контраст хорошого і поганого переплітається в ньому з безліччю інших: реального і нереального, розумного і нерозумного, практичного та теоретичного, обов'язкового і необов'язкового. І хоча моральні рішення завжди здійснюються на основі певних загальних принципів, їх безпосереднім об'єктом є конкретні вчинки в певних ситуаціях. Вибір себе як особистості здійснюється за допомогою багаторазового вибору вчинків, кожен з яких окремо може здаватися малозначним.¹³³

В контексті аналізу підходів до визначення моральності не можливо не згадати про теорію морального розвитку Лоренса Колберга¹³⁴.

¹²⁹ Шелер М. Формализм в этике и материальная этика ценностей // Шелер М. Избранные произведения. М.: Издательство «Гнозис», 1994. – 259–338 с.

¹³⁰ Rokeach M. (2008). Understanding human values. – N.-Y. Simon and Schuster. 328 p.

¹³¹ Mitchell, T. R. (1997). Matching motivational strategies with organizational contexts. In B. M. Staw & L. L. Cummings (Eds.). Research in organizational behavior (Vol. 19, pp. 57–149). Greenwich, CT: JAI Press. P. 60.

¹³² Parks, L., & Guay, R. P. (2009). Personality, values, and motivation. *Personality and Individual Differences*, 47(7), 675–684. P. 679.

¹³³ Кон І.С. У пошуках себе. Особистість і її самосвідомість / І.С. Кон, - М.: Академія, 2002.

¹³⁴ John C. Gibbs Moral Development and Reality: Beyond the Theories of Kohlberg, Hoffman, and Haidt, - Oxford University Press, 2013.

Л. Колберг в своїй теорії морального розвитку виділяє 3 види орієнтації, що утворюють ієрархію:

- 1) орієнтацію на авторитети,
- 2) орієнтацію на звичаї,
- 3) орієнтацію на принципи.

Колберг виокремлює в ньому кілька фаз, кожна з яких відповідає певному рівню моральної свідомості.

«Доморальному (передконвенціональному) рівню» відповідають стадія 1 - дитина слухається, щоб уникнути покарання, і стадія 2 - дитина керується егоїстичними міркуваннями взаємної вигоди - слухняність в обмін на якісь конкретні блага і заохочення.

«Конвенціональній моралі» відповідають стадії 3 - модель «гарної дитини», яка керується бажанням схвалення з боку оточуючих і сором перед їх осудом, і 4 - настанова на підтримку встановленого порядку соціальної справедливості та фіксованих правил.

«Автономна мораль» переносить моральне рішення всередину особистості. Вона відкривається стадією 5А - людина усвідомлює відносність і умовність моральних правил і вимагає їх логічного обґрунтування, шукаючи в них ідеї корисності. Потім йде стадія 5В – попередня стадія змінюється визнанням існування якогось вищого закону, що відповідає інтересам більшості.

Лише після цього - стадія 6 - формуються стійкі моральні принципи, дотримання яких забезпечується власним сумлінням незалежно від зовнішніх обставин і міркувань.

В останніх працях Л. Колберг ставить питання про існування ще 7-ї, вищої стадії, коли моральні цінності є наслідком більш загальних філософських постулатів; однак цієї стадії досягають лише окремі люди.

Рівні розвитку дорослих Л. Колберг не виокремлює. *Він вважає, що розвиток моралі як у дитини, так і в дорослого носить спонтанний характер, а тому жодні виміри тут неможливі.*

Таким чином, Лоуренс Колберг слідом за Ж. Піаже дійшов висновку, що правила, норми, закони створюються людьми на основі взаємної угоди і що при необхідності їх можна змінювати. Тому доросла людина, пройшовши через всі етапи морального розвитку, приходять до усвідомлення того, що в світі не існує нічого абсолютно правильного або неправильного і що моральність вчинку залежить не стільки від його наслідків, скільки від намірів людини, його здійснити.

Ключовим елементом у системі Л. Колберга є моральні дилеми. Моральні дилеми - це ситуації морального вибору. При обговоренні моральних дилем важливо визначити рівень моральних орієнтирів. Досліджуючи людські реакції на моральні дилеми, Л. Колберг встановив, що істотним для морального розвитку є не стільки рішення дилеми, скільки хід міркувань, що передували цьому рішенням¹³⁵.

Сучасні уявлення про справедливість та дебати навколо цього поняття ґрунтуються головним чином на філософському доробку гарвардського філософа Дж. Ролза¹³⁶. Моральна психологія Л. Колберга також приймає за основу підхід Дж. Ролза до справедливості, визначаючи

¹³⁵ John C. Gibbs *Moral Development and Reality: Beyond the Theories of Kohlberg, Hoffman, and Haidt*, - Oxford University Press, 2013.

¹³⁶ Кимлика У. *Современная политическая философия: введение* / Пер. с англ. С. Моисеева. – М.: Изд. Дом Гос. Ун-та – Высшей школы экономики, 2010. – 592 с. С. 27.

виокремлені ним принципи такими, до яких в ідеалі еволюціонує особистість в результаті морального розвитку¹³⁷. У «Теорії справедливості» (1971) Дж. Ролз вбачав в моральності відповідність критерію універсальної застосованості, потенційно зрозумілій всім раціональним істотам. Справедливість визначалася ним як «рівність прав індивідів» незалежно від випадкових з моральної точки зору явищ (стать, раса, колір шкіри, стан здоров'я, рівень інтелекту тощо) «стосовно найбільш загальної системи рівних основних свобод, сумісною з подібними системами свобод інших людей»¹³⁸. Отже, справедливість виражається у однаковому ставленні та прийнятті рішень стосовно людей незалежно від явищ, на яких ці люди не мають впливу (у термінології Дж. Ролза «нейтральні з моральної точки зору»). При цьому явища та події, які особа здатна свідомо контролювати, повністю визначають ставлення та дії стосовно неї.

Аналіз сучасної наукової літератури демонструє, що досі немає єдиної думки щодо структури моральної свідомості. По-перше, у наявних з цього питання роботах вивчаються лише окремі його елементи, по-друге, відсутня наукова строгість у віднесенні цих елементів до теоретичного рівня моральної свідомості, по-третє, нерідко відбувається ототожнення окремих елементів у структурі моральної свідомості. Все це не дає достатньо повного уявлення як в цілому про моральну свідомість, так і про його структуру, вивчаючи яку А.І. Титаренко досить точно помітив: «Структура моральної свідомості - це не тільки система рівнів, але й цілісність, де все взаємопов'язано і де кожен елемент отримує сенс лише в особливому зв'язку з іншими елементами».¹³⁹

Моральна свідомість може бути представлена такими структурними компонентами, як звичаї, традиції, норми та оцінки:

- **Звичай** - це стійкий елемент буденної моральної свідомості, що відображає реальну дійсність у вигляді системи дій, що повторюються, регулюючи суспільні відносини з позицій добра і зла у невиробничій сфері, що спирається на силу громадської думки, тісно пов'язаний з обрядом.

- **Традиція** - це історично сформований міцний і довговічний елемент буденної моральної свідомості, активно відображає суспільне життя в різних її областях, спрямовує поведінку людини на розвиток і зміцнення гуманних моральних відносин між людьми, тісно пов'язаний з емоційною стороною його діяльності.

- **Моральна норма** - це структурний елемент моральної свідомості, що є своєрідною мірою допустимих і обов'язкових варіантів поведінки людей, на основі якого здійснюється регуляція діяльності та відносин індивідів з позиції добра і зла.

- **Моральна оцінка** - це структурний елемент моральної свідомості, за допомогою якого встановлюється відповідність або невідповідність поведінки людини моральним нормам.¹⁴⁰

На рівні моральних норм, як міри допустимості і обов'язковості варіантів поведінки людей, на основі яких здійснюється регуляція діяльності та відносин індивідів з позиції добра і зла, слід звернути увагу на Кодекс суддівської етики. Можна передбачити, що засади Кодексу суддівської етики містять положення, метою яких є регуляція моральних норм.

¹³⁷ Психология и культура / Под ред. Д. Мацумото. – СПб.: Питер, 2003. – 718 с. С. 252.

¹³⁸ Ролз Дж. Теория справедливости. Новосибирск: Изд-во НГУ, 1995. 513 с. С. 267.

¹³⁹ Карпінський К.В. Психология життєвого шляху / К.В. Карпінський, - М.: Сенс, 2002., С. 99-100

¹⁴⁰ Лефевр В.А. Алгебра совесті / переклад з англ., - СПб.: Когнітивних-Центр, 2003., С. 324-334

Зазначені в Кодексі норми спрямовані на вирішення етичних питань, пов'язаних зі статусом судді. Ці норми не можуть застосовуватись як підстави дисциплінарної відповідальності суддів і визначати ступінь їх провини. Разом з тим, судді мають прагнути їх дотримання у своїй професійній, громадській діяльності та приватному житті заради утвердження незалежності й неупередженості судової влади, зміцнення її авторитету в суспільстві¹⁴¹.

У Кодексі суддівської етики прописані конкретні вимоги до поведінки, дотримання чи ігнорування яких може стати індикатором моральних рис особистості судді. Це стосується як поведінки судді під час здійснення правосуддя (Розділ II), так і позасудової поведінки (Розділ III).

Викладені у Кодексі правила є стандартами поведінки, а саме:

- Суддя має **уникати** будь-якого незаконного впливу на його діяльність, пов'язану зі здійсненням правосуддя, та **бути незалежним** від своїх колег у процесі прийняття рішень (Стаття 2) – забезпечення принципу незалежності діяльності судді
- Суддя під час здійснення правосуддя **не повинен допускати** проявів неповаги до людини за ознаками раси, статі, національності, релігії, політичних поглядів, соціально-економічного становища, фізичних вад тощо та дозволяти цього іншим (Стаття 9)-забезпечення принципу заборони дискримінації за переліченими ознаками.
- Суддя **повинен уникати** позапроцесуальних взаємовідносин з одним із учасників процесу або його представником у справі за відсутності інших учасників процесу (Стаття 14)¹⁴² – забезпечення принципу неупередженості та запобігання конфлікту інтересів в процесі ухвалення рішення.

Розуміння та дотримання суддями кожного з цих правил має бути гарантією права особи на неупереджений розгляд незалежним судом її справи .

Якщо припис закону є примусом, то стандарти поведінки, сформульовані колегами, покликані сприяти суддям сприйняти їх, погодитися з ними і добровільно їх виконувати.

Якщо розглядати поняття моральних рис особистості в контексті проведених емпіричних досліджень, то основною причиною складності у вивченні цієї характеристики виступає відсутність конкретизації поняття та відповідних визначених поведінкових форм, що розкривають сутність моральності людини та які могли б стати індикаторами моральності особистості.

Проведені дослідження оцінки суддями важливості моральних рис для забезпечення ефективності їх професійної діяльності демонструють односторонні результати – судді вважають ці характеристики найважливішими в своїй діяльності. Слід зазначити, що розуміння важливості характеристики, яка може сприйматися як шаблон, ще не означає, що суддя чи претендент на посаду судді буде дотримуватися морально-етичних норм.

Так, група морально-етичних рис особистості входить до переліку 10 основних суддівських особистісних якостей та навичок, що представлені в рамках проекту «Перелік

---

¹⁴¹ Кодекс суддівської етики, від 22 лютого 2013 року

¹⁴² Там само

суддівських характеристик» і пропонуються як методичні рекомендації у доборі кандидатів на посаду суддів. До цієї групи характеристик входять: порядність, справедливість, особиста гідність, самоповага (здатність протистояти впливу, тиску, спокусі, чесність, принциповість при відстоюванні професійної позиції, стриманість у манерах, емоціях, тактовність, ввічливість, здатність об'єктивно, безсторонньо, неупереджено розглядати справи незалежно від того, хто є сторонами у справі, чи що є предметом спору, тобто неупередженість)¹⁴³.

Так, в дослідженні «Аналіз практики судді 2013-2015» також виникла проблема з формальним ставленням до оцінювання характеристик, що належать до моральних рис особистості і були оцінені у найвищі показники важливості - справедливість, чесність, порядність¹⁴⁴. Дослідники проекту передбачають, що викладені в Присязі судді вимоги - здійснювати правосуддя незалежно, неупереджено, справедливо, безсторонньо, чесно - хоча й займають перші місця в рейтингу необхідних якостей, але скоріш за все можуть сприйматися як шаблонні і відповідно, у такому формулюванні не можуть нести інформативного навантаження¹⁴⁵.

В загальних рисах російські вчені також вказують на моральні якості як пріоритетні в діяльності судді: «Суддя стурбований не тільки тим, щоб правильно, відповідно до закону, розглянути і вирішити справу, а й тим, щоб максимально використовувати судові процеси, судову практику і матеріали для попередження злочинних проявів та інших порушень законності. З цією метою він проводить публічні процеси за місцем роботи або проживання тих, хто сприяв правопорушенням, бере участь в пропаганді законів серед населення, проводить іншу профілактичну роботу. Це характеризує і професійну спрямованість особистості судді, що виражається, зокрема, в постійному підвищенні рівня знань та вдосконаленні професійної майстерності, в прагненні до торжества справедливості, до встановлення істини, в почутті власної гідності, професійної гордості та інше»¹⁴⁶.

При доборі суддів в інших країнах, моральність особистості виступає одним з основних критеріїв. Як показав аналіз, моральність часто розглядають через дотичні якості особистості, конкретні поведінкові прояви, рішення.

Так, порядність є одним з основних критеріїв для оцінки всіх суддів в США. Відповідальність суддів за ухвалення рішень, які впливають на життя та долю людей, вимагає відбору чоловіків та жінок безсумнівної порядності. Як мінімум, порядність означає інтелектуальну чесність, моральну силу та професійну справедливість. Вона також вимагає відчуття гідності, надійності та абсолютної щирості. Порядний суддя є непохитно етичним.

---

¹⁴³ Проект Переліку суддівських характеристик (Методичні рекомендації щодо визначення відповідності особи, що претендує на посаду судді, критеріям, що ставляться). «Проект Україна: верховенство права», 16 грудня 2009 року.

¹⁴⁴ Аналіз практики судді 2013-2015. Дослідження кваліфікаційних вимог до кандидата на посаду судді. Заключний звіт за результатами дослідження. Проект USAID «Справедливе правосуддя»; Вища кваліфікаційна комісія суддів України; МГО «Універсальна екзаменаційна мережа»; Мудрук С.О. –Київ, 2015. - С.44

¹⁴⁵ Аналіз практики судді 2013-2015. Дослідження кваліфікаційних вимог до кандидата на посаду судді. Заклучний звіт за результатами дослідження. Проект USAID «Справедливе правосуддя»; Вища кваліфікаційна комісія суддів України; МГО «Універсальна екзаменаційна мережа»; Мудрук С.О. –Київ, 2015. - С.39.

¹⁴⁶ Васильев В. Л., Юридическая психология:[учебник по специальности" Юриспруденция"]. – Издательский дом" Питер", 2012. – С.176

Етична поведінка суддів вимагає, як мінімум, додержання законодавства, Кодексу поведінки суддів та Кодексу професійної відповідальності¹⁴⁷.

Як свідчить міжнародний досвід, моральні риси людини оцінюються при доборі суддів у Нідерландах (чесність), Англії (чесність), Франції (здатність визначати, засвоювати, застосовувати правила деонтології), США (неупередженість)¹⁴⁸.

Моральні риси особистості визначаються у Рамці суддівських вмінь та якостей (Великобританія) через моральну стійкість, незалежність, неупередженість. Прикладами демонстрації відповідних умінь є (Блок «Прийняття рішень»):

- Поводитись належним чином зі сторонами судової справи, свідками, потерпілими, представниками, громадськістю, пресою та працівниками суду
- Об'єктивно та неупереджено оцінювати свідчення. Належним чином зважувати достатність та якість доказів (свідчень)
- Приймати обґрунтовані рішення на основі відповідного законодавства та з'ясованих фактів
- Приймати своєчасні та належні процесуальні рішення
- Приймати тверді та чіткі проміжні судові рішення
- Ставитись до всіх учасників процесу справедливо і безпристрасно
- Приймати непопулярні рішення, коли це необхідно.¹⁴⁹

А також моральні риси особистості представлені у блоці «Професіоналізм та добросовісність», прикладами демонстрації яких є:

- Поводитись з гідністю та професійно
- Ставитись справедливо до всіх учасників судового засідання, дбаючи належним чином про будь-які особливі потреби
- Залишатись неупередженим і керувати власними реакціями та емоціями
- Ставитись до всіх людей, що відвідують, виступають чи працюють в суді з повагою та гідністю
- Поважати законодавство та дотримуватись його
- Уникати застосування слів чи поведінки, що можуть спричинити упередження
- Залишатись і виглядати неупередженим перед сторонами процесу, чи є вони окремими особами, представниками професії чи громадських організацій.¹⁵⁰

Особливістю Рамки суддівської професії є інтеграція всіх необхідних навичок, вмінь і якостей, які забезпечують справедливе правосуддя. Це відображає необхідність уваги до справедливості в кожному аспекті роботи судді та у відношенні до всіх учасників судового процесу, а також до тих, хто працює в суді.¹⁵¹

¹⁴⁷ Критерії оцінки в процесі відбору суддів. Витяг з Посібника для членів Комісії з відбору суддів (Марла Грінштейн, США).

¹⁴⁸ Суддівські характеристики: міжнародний досвід (порівняльна таблиця). Проект USAID «Справедливе правосуддя»

¹⁴⁹ Рамка суддівських вмінь та якостей. Рада навчання суддів Великобританії, 2008 р. FRAMEWORK OF JUDICIAL ABILITIES AND QUALITIES, Judicial Studies Board, October 2008

¹⁵⁰ Там же.

¹⁵¹ Там же

Інститут підготовки суддів Бельгії, Національна школа судівництва Франції, Румунський національний інститут магістратури, Центр судових досліджень Іспанії та Академія юстиції Туреччини в результаті сумісної роботи в проекті «LEONARDO DA VINCI Lifelong Learning Programme» визначили серед 11 базових компетенцій судді знання та володіння суддями етикою і деонтологією. В контексті цієї компетенції найбільш важливі якості судді – чесність та непідкупність. Ще одна важлива якість – людяність (суддя повинен поважати людей та їх честь і гідність).¹⁵².

3.6. Інші важливі професійні якості особистості судді

Важливість якісної усної мови та навички юридичного письма судді

Висока загальна культура мови: лаконічність, зрозумілість, чіткість у формулюванні суджень, вміння слухати і чути людей, добрий письмовий виклад думок, послідовний, логічно зв'язаний, граматично правильно оформлений текст матеріалу є важливою складовою успішної професійної діяльності судді.

Мова судді повинна відрізнятися високою культурою, лаконічністю, чіткістю у формулюванні суджень¹⁵³.

Мова судді повинна відповідати наступним вимогам:

- висока культура мови;
- лаконічність;
- чіткість;
- зрозумілість;
- строгість у формулюванні суджень - логічність;
- вміння слухати і чути людей - емпатія;
- чіткий письмовий виклад думок;
- послідовний, логічно зв'язаний, граматично правильно оформлений текст матеріалу¹⁵⁴.

Навички письма та мовлення входять до переліку 10 основних суддівських особистісних якостей та навичок, що представлені в рамках проекту «Перелік суддівських характеристик» і пропонуються як методичні рекомендації у доборі кандидатів на посаду суддів. Навички письма та мовлення розглядаються як здатність ефективно спілкуватись відповідно до ситуації, здатність ефективно висловлювати свою думку, щоб вона була зрозумілою та прийнятною для співрозмовника¹⁵⁵.

В результаті дослідження в рамках проекту «Аналіз практики судді 2013-2015» встановлено, що навички мовлення не оцінюються суддями, як такі що є вкрай необхідними для успішної професійної діяльності: в 2013 році навички мовлення (чітка, зрозуміла мова) оцінені

¹⁵² Guidelines for initial training of judges and prosecutors. 2008, p. 9.

¹⁵³ Бандурка А. М., Бочарова С. П., Землянская Е. В. Юридическая психология // Харьков: Изд-во нац. ун-та внутр. дел. – 2001. – С.157

¹⁵⁴ О.Ф. Скакун, Н.И. Овчаренко. Юридическая деонтология: Учебник. Под ред. проф. Скакун О.Ф. - Х.: Основа, 1999. Параграф 2: профессиограмма судьи общего суда. – С.162

¹⁵⁵ Проект Переліку суддівських характеристик (Методичні рекомендації щодо визначення відповідності особи, що претендує на посаду судді, критеріям, що ставляться). «Проект Україна: верховенство права», 16 грудня 2009 року. ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУДДІ ТА СУДДІВСЬКИХ КОМПЕТЕНЦІЙ

суддями нижче середнього. Слід зазначити, що жінки-судді надають більше значення цій навичці, аніж судді-чоловіки (рівень важливості в цьому випадку помітно більший за середній). Для суддів-чоловіків ця якість належить до групи найменш важливих. В дослідженні 2015 року якісне мовлення (чітка, інтонаційна вимова, побудова закінчених за змістом речень, зрозуміле для учасників процесу висловлювання) була оцінена ще нижчими значеннями¹⁵⁶.

Навички письма як необхідні якості судді, в дослідженні «Аналіз практики судді 2013-2015» були оцінені по різному в двох етапах дослідження: в 2013 році ця навичка отримала значення важливості менше середнього. При цьому судді, що розглядають справи, в тому числі, кримінальні, оцінюють навички письма як набагато більш вагомі у порівнянні із суддями цивільної спеціалізації, а в 2015 році навички юридичного письма (здатність грамотно, лаконічно та зрозуміло скласти процесуальний документ) судді поставили на перше місце по важливості цієї якості. Слід прокоментувати, що ризик, який настає у випадку недостатньої навички юридичного письма був оцінений як досить низький - 10-та позиція в рейтингу ризиків)¹⁵⁷.

Завершальний етап професійної діяльності судді проявляється у приведенні всієї здобутої в ході процесу інформації в спеціальні, передбачені законом форми: протокол, вирок, ухвала та ін. В цій діяльності реалізується загальна та спеціальна культура письмової мови судді, його професійні навички в складанні письмових документів¹⁵⁸.

Як свідчить міжнародний досвід, письмові та мовні здібності оцінюються при доборі суддів у Нідерландах, Німеччині та США¹⁵⁹.

Володіння пером (письмова мова) виступає як додатковий критерій оцінювання суддів апеляційного суду в США. Ораторське мистецтво як додатковий критерій оцінювання суддів першої інстанції у США. Суддя повинен добре висловлюватися для того, щоб його розуміли сторони у справі, а також аудиторія у залі суду. Важливіше, що кожен учасник процесу, який постає перед суддею без адвоката, повинен розуміти запитання судді, пов'язані, наприклад, з тим, чи має позивач право на захисника, призначеного судом. Нарешті, навички спілкування є суттєвими для тісних робочих стосунків з присяжними. Суддя повинен роз'яснити присяжним їхню роль й надати їм вказівки з питань права **зрозумілою англійською мовою**¹⁶⁰.

Прагнення до підвищення професійного рівня, професійного зростання

Діяльність судді має високоінтелектуальний і творчий характер, тому паралельно з виконанням своїх службових функцій в суді, суддя повинен систематично підвищувати свій професійний рівень, професійну майстерність. Суддя не повинен замикатися тільки в рамках

¹⁵⁶ Аналіз практики судді 2013-2015. Дослідження кваліфікаційних вимог до кандидата на посаду судді. Заключний звіт за результатами дослідження. Проект USAID «Справедливе правосуддя»; Вища кваліфікаційна комісія суддів України; МГО «Універсальна екзаменаційна мережа»; Мудрук С.О. –Київ, 2015, – с.42.

¹⁵⁷ Там само, с.44

¹⁵⁸ Васильев В. Л., Васильев В. Л. Юридическая психология:[учебник по специальности" Юриспруденция"]. – Издательский дом" Питер", 2012. – С.177

¹⁵⁹ Судівські характеристики: міжнародний досвід (порівняльна таблиця). Проект USAID «Справедливе правосуддя».

¹⁶⁰ Критерії оцінки в процесі відбору суддів. Витяг з Посібника для членів Комісії з відбору суддів (Марла Грінштейн, США).

ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУДДІ ТА СУДДІВСЬКИХ КОМПЕТЕНЦІЙ

безпосереднього судочинства. Він повинен підтримувати зв'язки з громадськими і навчальними організаціями з метою формування правових знань у населення, залучення громадськості до боротьби зі злочинністю, надання допомоги правосуддю. Суддя повинен отримувати інформацію про результати поведінки і виховання осіб, засуджених до позбавлення волі.¹⁶¹

Окрім знань, судді важливо постійно вдосконалювати і свої навички, тому предметом підготовки можуть бути і практичні заняття, пов'язані з набуттям комунікативних навичок – вміння спілкуватись з учасниками судового процесу, керування процесом, – а також із запровадженням нових технологій. Саме тому обов'язок судді – постійно підвищувати професійний рівень¹⁶².

Вимога до суддів підвищувати фаховий рівень прописана у Законі України «Про судоустрій та статус суддів» як критерій кваліфікаційного оцінювання судді¹⁶³. Це одночасно є правом і обов'язком судді.¹⁶⁴

Прагнення до професійного зростання входять до переліку 10 основних суддівських особистісних якостей та навичок, що представлені в рамках проекту «Перелік суддівських характеристик» і пропонуються як методичні рекомендації у доборі кандидатів на посаду суддів. Прагнення до професійного зростання розглядається як готовність сприймати та засвоювати інновації, нововведення¹⁶⁵.

Ставлення суддів до важливості цієї якості було досліджено в рамках проекту «Аналіз практики судді 2013-2015». В результаті дослідження було встановлено, що в 2013 році судді не визнали прагнення до професійного зростання» дійсно ваговою якістю для кандидата на посаду судді.

Але у дослідженні 2015 року особистісна здібність - прагнення до професійного зростання (схильність до самопідготовки, бажання опанувати нові знання, наявність потенціалу для професійного розвитку) – була оцінена суддями як така, що є досить важливою характеристикою судді¹⁶⁶.

Як свідчить міжнародний досвід, спрямованість людини на підвищення професійного рівня оцінюється при доборі суддів у Нідерландах (здатність вчитися)¹⁶⁷.

Прагнення до професійного зростання визначається у Рамці суддівських вмінь та якостей (Великобританія) через наступні необхідні уміння:

- Слідкувати за найновішими змінами у законодавстві та юридичних процедурах
- Розширювати та поглиблювати власні знання (Блок «Знання і технічні навички»)¹⁶⁸.

¹⁶¹ Бандурка А. М., Бочарова С. П., Землянская Е. В. Юридическая психология // Харьков: Изд-во нац. ун-та внутр. дел. – 2001. – С.156.

¹⁶² Денисенко Л., Сироїд О., Фадеева І., Шаповалова О. Бути суддею. – Київ, 2015. - С.174

¹⁶³ ч.2 ст.83 Закону України "Про судоустрій та статус суддів" в редакції від 12.02.2015 року зі змінами від 24.12.2015 року

¹⁶⁴ ч.3 і ч.5.7 статті 55 Закону України "Про судоустрій та статус суддів" в редакції від 12.02.2015 року зі змінами від 24.12.2015 року

¹⁶⁵ Проект Переліку суддівських характеристик (Методичні рекомендації щодо визначення відповідності особи, що претендує на посаду судді, критеріям, що ставляться). «Проект Україна: верховенство права», 16 грудня 2009 року.

¹⁶⁶ Аналіз практики судді 2013-2015. Дослідження кваліфікаційних вимог до кандидата на посаду судді. Заключний звіт за результатами дослідження. Проект USAID «Справедливе правосуддя»; Вища кваліфікаційна комісія суддів України; МГО «Універсальна екзаменаційна мережа»; Мудрук С.О. –Київ, 2015. - С.40-42.

¹⁶⁷ Судівські характеристики: міжнародний досвід (порівняльна таблиця). Проект USAID «Справедливе правосуддя».

¹⁶⁸ Рамка суддівських вмінь та якостей. Рада навчання суддів Великобританії, 2008 р. FRAMEWORK OF JUDICIAL ABILITIES AND QUALITIES, Judicial Studies Board, October 2008

ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУДДІ ТА СУДДІВСЬКИХ КОМПЕТЕНЦІЙ

Інститут підготовки суддів Бельгії, Національна школа судівництва Франції, Румунський національний інститут магістратури, Центр судових досліджень Іспанії та Академія юстиції Туреччини в результаті роботи в проекті «LEONARDO DA VINCI Lifelong Learning Programme» серед 11 базових компетенцій судді визначили прагнення до підвищення якості роботи, як необхідну рису особистості судді¹⁶⁹.

Особиста гідність та самоповага – ще одна якість особистості, яка розглядається як необхідна та важлива в професійній діяльності судді.

В результаті дослідження в рамках проекту «Аналіз практики судді 2013-2015» встановлено, що така якість як особиста гідність та самоповага була оцінена суддями як досить важлива¹⁷⁰.

Але при оцінюванні суддями її важливості, ця характеристика може сприйматися як формальна. Тому, для об'єктивного оцінювання, розуміння змісту суддями цієї якості необхідним є її конкретизація та подання через інші, близькі за змістом конструкти (можливо через самооцінку).

Вдача суддів включає в себе поняття особистої гідності та розглядається як додатковий критерій оцінювання для суддів першої інстанції в США. Робота судді передбачає контакт з юристами, представниками громадськості та працівниками суду. Вона вимагає невловимої якості, яка називається темпераментом судді. Темперамент судді включає багато благородних рис. Однією з цих рис є гідність. Щоб бути гідним, суддя повинен бути «тихим і тактичним, а також мати спокійну, але тверду впевненість». Гідність дозволяє судді бути авторитетним та викликати повагу до суду. Темперамент судді також вимагає чутливості та чуйності. Чуйний суддя тонко сприймає почуття сторін перед судом та визнає, що кожна справа є важливою для всіх її учасників. Нарешті, кандидат не підходить за своїм темпераментом для посади судді, якщо він чи вона не є дуже терплячими. Терплячість – це здатність бути врівноваженим і контролювати себе¹⁷¹.

4. НАЯВНІСТЬ АБО ВІДСУТНІСТЬ ОСОБИСТІСНИХ ЯКОСТЕЙ ЩО УСКЛАДНЮЮТЬ ПРОФЕСІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ СУДДІ

Відповідно до Закону України на посаду судді не можуть бути рекомендовані громадяни України які мають **хронічні психічні** чи інші захворювання, що перешкоджають виконанню функцій зі здійснення правосуддя¹⁷²;

В основі когнітивних процесів, які забезпечують ефективне прийняття рішень, лежать пізнавальні процеси: сприймання, пам'ять, увага, уява, мислення. Розлади у роботі пізнавальних психічних процесів у суддів можуть призводити до порушень в процесі прийняття ними рішень в професійній діяльності.

¹⁶⁹ Guidelines for initial training of judges and prosecutors. 2008, p. 9-11

¹⁷⁰ Аналіз практики судді 2013-2015. Дослідження кваліфікаційних вимог до кандидата на посаду судді. Заключний звіт за результатами дослідження. Проект USAID «Справедливе правосуддя»; Вища кваліфікаційна комісія суддів України; МГО «Універсальна екзаменаційна мережа»; Мудрук С.О. –Київ, 2015. - С.40 – 42.

¹⁷¹ Критерії оцінки в процесі відбору суддів. Витяг з Посібника для членів Комісії з відбору суддів (Марла Грінштейн, США).

¹⁷² ч.2 ст.65 Закону України "Про судоустрій та статус суддів" в редакції від 12.02.2015 року зі змінами від 24.12.2015 року

ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУДДІ ТА СУДДІВСЬКИХ КОМПЕТЕНЦІЙ

Серед особистісних та моральних якостей за результатами дослідження в рамках проекту «Аналіз практики судді 2013 - 2015 рр.», були визначені ті, які необхідні для ефективної професійної діяльності на посаді судді. Окрім цього, кожна досліджувана особистісна характеристика оцінювалася суддями за показником «ризик»¹⁷³. В дослідженні 2013 році суддям необхідно було визначати настання негативних суспільних наслідків за відсутності певної якості або навички. У 2015 році суддям необхідно було визначати ризик порушення правил суддівської етики у випадку відсутності певної якості або навички.

За результатами дослідження 2013 року було визначено, що за відсутності певних особистісних якостей та моральних характеристик вище середнього, а саме

1. Справедливість.
2. Порядність.
3. Чесність.
4. Організаційні навички, в т.ч. здатність ефективно планувати свій робочий час; організація роботи помічника та секретаря; своєчасне призначення судових засідань тощо.
5. Рішучість, впевненість та оперативність при розгляді справ.
6. Працьовитість.
7. Логічність, аналітичний склад та критичність мислення.
8. Розуміння публічності своєї посади та підвищеної уваги суспільства до судді

можливий ризик настання негативних суспільних наслідків, а саме під загрозою опиняються:

1. Здатність здійснювати правосуддя незалежно.
2. Здатність здійснювати правосуддя безсторонньо.
3. Здатність здійснювати правосуддя об'єктивно.
4. Здатність здійснювати правосуддя неупереджено.
5. Здатність здійснювати правосуддя справедливо і своєчасно¹⁷⁴.

За результатами дослідження 2015 року було визначено, що за відсутності певних особистісних якостей та моральних характеристик, вище середнього, а саме: . Це:

1. Справедливість.
2. Порядність.
3. Чесність.
4. Розуміння публічності своєї посади та підвищеної уваги суспільства до судді.
5. Рішучість, впевненість та оперативність дій в ситуаціях, які вимагають прийняття конкретного рішення (вирішення судової справи).
6. Особиста гідність та самоповага.
7. Здатність швидко зорієнтуватися у нестандартній ситуації та взяти її під контроль(стресостійкість)¹⁷⁵

можливий ризик порушення правил суддівської етики

Окремо, слід зазначити, що особи з типом особистості, як нейротизм та психотизм (ди. Глосарій) є небажаними для перебування на посаді судді.

¹⁷³ Аналіз практики судді 2013-2015. Дослідження кваліфікаційних вимог до кандидата на посаду судді. Заключний звіт за результатами дослідження. Проект USAID «Справедливе правосуддя»; Вища кваліфікаційна комісія суддів України; МГО «Універсальна екзаменаційна мережа»; Мудрук С.О. – Київ, 2015., С.43

¹⁷⁴ Там само, Додаток 24, С.127

¹⁷⁵ Там же, Додаток 33, С.138

Отже, в результаті аналізу теоретичних та емпіричних досліджень, можна виділити наступні психологічні та морально-етичні особливості, що ускладнюють професійну діяльність судді:

- Хронічні психічні захворювання.
- Розлади у роботі пізнавальних психічних процесів.
- Відсутність орієнтації на ustalені морально-етичні норми, що ставить під загрозу їх здатність здійснювати правосуддя незалежно, безсторонньо, об'єктивно, неупереджено, справедливо; проявляти порядність, чесність.
- Відсутність організаційних та самоорганізаційних навичок, рішучості, впевненості та оперативності при розгляді справ, працьовитості, логічності дій та мислення, аналітичного складу й критичності мислення.
- Психотизм, нейротизм.

5. ВИСНОВКИ

Теоретичне дослідження теми щодо психологічних аспектів професійної діяльності судді та суддівських компетенцій мало на меті проаналізувати наукові дослідження, законодавчі документи, вітчизняний та зарубіжний досвід і традиції, з метою подальшого напрацювання професіограми судді - документу, в якому буде подано комплексний, систематизований і всебічний опис об'єктивних характеристик професії і сукупності її вимог до індивідуально-психологічних особливостей людини. За результатами аналізу пропонується брати до уваги такий перелік якостей судді, які можуть використовуватися для розробки професіограми професії судді (класифікація представлена за модифікованою схемою В.М.Панфьорова):

1. Комунікативні якості особистості судді розглядаються через наступні ключові особливості особистості:

- Комунікативні
- Організаційні
- Управлінські.

Приклади демонстрації вмінь:

- Демонструє активне та пасивне слухання.
- Надає чіткі та зрозумілі формулювання у стислому викладі.
- Неупереджено веде ділову бесіду і переговори, інтерв'ю, дискусії.
- Ґрунтовно доносить до слухача свої думки і запитання.
- Чітко формулює і пояснює правові основи прийнятого рішення.
- Демонструє навички керування складними, конфліктними ситуаціями.
- Керує ходом судового розгляду в рамках процесуального закону.
- Контролює судові засідання за допомогою справедливого і ефективного управління і реагування.
- Підтримує дисципліну в суді.
- Ефективно планує робочий день, пропорційно розподіляє навантаження.

2. Когнітивні якості особистості судді розглядаються через наступні психічні процеси:

- Особливості сприймання, уваги, пам'яті

ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУДДІ ТА СУДДІВСЬКИХ КОМПЕТЕНЦІЙ

- Особливості переробки інформації (формально-логічне та творче мислення).

Приклади демонстрації вмінь:

- Концентрує увагу, розподіляє і переключає увагу в складних і динамічних ситуаціях судового процесу.
- Свідомо спрямовує себе на точне і повне застосування законодавства і процесуальних норм (довільна пам'ять), запам'ятовує деталі справи (мимовільна пам'ять).
- Розуміє суть основних взаємозв'язків, властивих проблемі.
- Здійснює відбір з великого обсягу тієї інформації, яка необхідна для вирішення завдання.
- Приймає рішення на основі суперечливої інформації.
- Знаходить нові та нестандартні рішення, виявляє декілька шляхів і обирає найбільш ефективний.

3. Емотивні якості особистості судді розглядаються через наступні ключові особливості особистості:

- Урівноваженість
- Стрессова стійкість
- Самоконтроль
- Терпимість.

Приклади демонстрації вмінь:

- Залишається неупередженим, керує власними реакціями та емоціями, власними почуттями, мімікою, інтонацією для передачі інформації.
- Залишається спокійним, зберігає авторитет, незважаючи на неприйнятну чи провокативну поведінку.
- Зберігає зібраність в умовах, що стимулюють збудження.
- Демонструє здатність до зменшення емоційного напруження, релаксації.

4. Мотиваційно-вольові якості особистості судді розглядаються через наступні ключові особливості особистості:

- Відповідальність
- Стійкість та узгодженість провідних мотивів діяльності
- Принциповість
- Рішучість
- Працьовитість

Приклади демонстрації вмінь:

- Проявляє здатність розуміти та приймати відповідальність за свою діяльність і за прийняті рішення.
- Демонструє здатність не піддаватися впливу авторитетних осіб чи попередньої інформації.
- Вміє узгоджувати власні дії з діями інших.
- Демонструє впевненість та оперативність при розгляді справ.
- Виконує значне робоче навантаження.

5. Моральні риси особистості судді розглядаються через наступні ключові особливості особистості:

- Орієнтація на справедливість, чесність, порядність

ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУДДІ ТА СУДДІВСЬКИХ КОМПЕТЕНЦІЙ

- Сформована ціннісно-смилова сфера особистості
- Неупередженість особистості.

Приклади демонстрації вмінь:

- Дотримується Кодексу суддівської етики.
- Справедливо і неупереджено ставиться до всіх учасників процесу
- Залишається і виглядає неупередженим перед сторонами процесу, незалежно від того, чи є вони приватними особами, представниками професії чи представниками громадських організацій.
- Об'єктивно та неупереджено оцінює свідчення.

6. Інші важливі професійні якості особистості судді: навички юридичного письма та якісне усне мовлення, прагнення до професійного зростання, особиста гідність та самоповага.

Приклади демонстрації вмінь:

- Демонструє лаконічну, чітку, зрозумілу, строго в формулюванні суджень мову.
- Правильно застосовує навички юридичного письма (здатність грамотно, лаконічно та зрозуміло скласти процесуальний документ).
- Демонструє тактовність, спокійну, але тверду впевненість.
- Проявляє прагнення слідкувати за найновішими змінами у законодавстві та судовій практиці.
- Демонструє прагнення розширювати та поглиблювати власні знання.

6. ГЛОСАРІЙ

Вміння осмислювати складні життєві і професійні ситуації - це процес розумової діяльності, спрямований на розкриття істотних ознак, якостей предметів, явищ, життєвих процесів і формулювання понять, ідей, законів, вміння збирати, аналізувати великі обсяги інформації і використовувати її як для вирішення професійних проблем у своїй роботі, так і для особистого самовдосконалення¹⁷⁶.

Вольові характеристики - це відносно стійкі, незалежні від конкретної ситуації психічні утворення, що засвідчують досягнутий особистістю рівень свідомої саморегуляції поведінки, її влади над собою. До їх числа відносять: мужність, цілеспрямованість, рішучість, самостійність, наполегливість, ініціативність, витримку тощо¹⁷⁷.

Екстраверсія - у теорії Айзенка – один з крайніх варіантів прояву діапазону інтроверсія-екстраверсія, що характеризується схильністю індивідуума бути товаришким, імпульсивним та збудливим. Екстраверсія є терміном, протилежним до інтроверсії, яка, у свою чергу, проявляється у стриманості, самоконтролі та схильності до самоаналізу¹⁷⁸.

¹⁷⁶ <http://www.oxforddictionaries.com>

¹⁷⁷ Большой толковый психологический словарь. Т. 1 (А - О); Пер. С англ. / Ребер Артур. – ООО «Издательство АСТ»; «Издательство «Вече», 2003. , С.148.

¹⁷⁸ Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности. – 1997.

Екстравертовано-інтернальний тип особистості - це комплексний термін, який поєднує два простіших: екстраверсія та інтернальність (інтернальний локус контролю (пояснення поняття див. нижче)). Цей тип особистості характеризується поєднанням схильності людини бути товариським, імпульсивним, збудливим та віри в те, що її поведінка визначається власними зусиллями і навичками (інтернальний контроль).

Екстравертовано-екстернальний тип особистості - це комплексний термін, який поєднує два простіших: екстраверсія та екстернальність (екстернальний локус контролю (пояснення поняття див. нижче))¹⁷⁹. Цей тип особистості характеризується поєднанням в людині стриманості, самоконтролю, схильності до самоаналізу та віри в те, що її поведінка визначається зовнішніми силами, такими як доля, зміна, удача (екстернальний контроль).

Емоційна стійкість - це вольова характеристика особистості, що забезпечує високу продуктивність діяльності та цілеспрямованість поведінки в складних емоційно напружених умовах¹⁸⁰.

Інтернально-екстернальний контроль підкріплення (Internal-external control of reinforcement). Термін, який використовує Роттер для позначення віри людей в те, що їх поведінка визначається їхніми власними зусиллями і навичками (інтернальний контроль) або зовнішніми силами, такими як доля, зміна, удача (екстернальний контроль). Таким чином, терміни інтернальність та екстернальність є протилежними за значенням¹⁸¹.

Інтерналі - люди з внутрішнім локусом контролю, які впевнені, що успіхи і невдачі визначаються їх власними діями та здібностями (внутрішні, або особистісні фактори). Інтерналі відчувають, що вони більшою мірою впливають на світ, ніж люди з екстернальною культурною орієнтацією локусу контролю¹⁸².

Комунікативно-прогностичні якості особистості: чіткість і логічність у мові, здатність до аналізу інформації, прогнозування результатів діяльності.¹⁸³

Конструктна валідність - відповідність між теоретичним поняттям та інструментом його діагностики. Конструктна валідність відображає ступінь співвідношення результатів тесту з базовими для нього теоретичними поняттями (конструктами). Тобто показує, наскільки результати, отримані за допомогою методики, можна розглядати в якості міри деякого теоретичного конструкту (досліджуваного психологічного фактора або властивостей особистості чи групи). Визначення цієї міри є завданням валідації методики.

Креативно-вольові якості особистості: мислення вербально-логічне, мислення образне,

---

¹⁷⁹ Там же

¹⁸⁰ Большой толковый психологический словарь. Т. 2 (П - Я); Пер. С англ. / Ребер Артур. – ООО «Издательство АСТ»; «Издательство «Вече», 2003. , С.510.

¹⁸¹ Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности. – 1997.

¹⁸² Там же

¹⁸³ Александров Ю. В. Психологичний аналіз факторної структури особистісних особливостей керівників правоохоронної системи //Вісник Харківського національного університету імені ВН Каразіна. Серія: Психологія. – 2011. – №. 48., С.178

інтелектуальний розвиток, цілеспрямованість; рішучість, сміливість, самоконтроль.¹⁸⁴

Локус контролю (Locus of control) – термін в психології, який ввів американський психолог Роттер, який характеризує суб'єктивне сприйняття причин поведінки. Локус-контролю - визначення подій як таких, що мають причину в здібностях і зусиллях самої людини (внутрішній), або у зовнішньому стосовно людини світі (зовнішній). Локус контролю стосується того, чи вірять люди, що те, що відбувається, залежить від їх власної активності або від зовнішніх сил.¹⁸⁵

Мислення репродуктивне - це вид мислення, який забезпечує розв'язання задачі, спираючись на відтворення вже відомих людині способів.¹⁸⁶

Мислення словесно (вербально)-логічне - це вид мислення, що відбувається у словесній формі за допомогою понять, які не мають безпосереднього чуттєвого підґрунтя, властивого відчуттю і сприйняттю¹⁸⁷.

Мислення продуктивне (образне, творче мислення) - це вид мислення, який забезпечує розв'язання унікальних задач, спираючись на творчий потенціал людини, результатом якого є принципово новий або вдосконалений образ того чи іншого аспекту діяльності.¹⁸⁸

Мова звуків - це сприймання та відтворення фізіологічних аспектів побудови мови і сприйняття мовних і подібних до мови сигналів – шумів.¹⁸⁹

Мова усна - вербальне (словесне) спілкування за допомогою мовних засобів, які сприймаються на слух. Усне мовлення характеризується тим, що окремі компоненти мовного повідомлення породжуються і сприймаються послідовно.¹⁹⁰

Мова письмова - вербальне (словесне) спілкування за допомогою письмових текстів. Воно може бути і відстроченим (наприклад, лист), і безпосереднім (обмін записками під час засідання).¹⁹¹

Невербальне спілкування - це обмін інформацією з іншими людьми без використання слів. Те, як людина говорить, має більше значення і вплив, ніж те, що вона говорить. Більшість людей не сприймають інформацію у відриві від контексту — одночасно зі словами людина відзначає міміку, позу, звук голосу, ознаки статусу багатьох іншого. За одиницю часу ми сприймаємо значно більше інформації, ніж можемо усвідомити, але частково вона є частиною невербального спілкування.

Нейротизм (Neuroticism). У теорії Айзенка – одна з крайніх точок діапазону нейротизм-стабільність, що характеризується тенденцією до появи тривоги, частої зміни настрою і проявів депресії. Айзенк припускає, що індивідуальні відмінності за діапазоном стабільності-нейротизму

¹⁸⁴ Там же., С.178

¹⁸⁵ Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности. – 1997.

¹⁸⁶ <http://www.oxforddictionaries.com>, reproductive thinking

¹⁸⁷ <http://www.oxforddictionaries.com>, verbal and logical thinking

¹⁸⁸ Большой толковый психологический словарь. Т. 2 (П - Я); Пер. С англ. / Ребер Артур. – ООО «Издательство АСТ»; «Издательство «Вече», 2003., С.316

¹⁸⁹ <http://www.oxforddictionaries.com>, sound language

¹⁹⁰ <http://www.oxforddictionaries.com>, verbal language

¹⁹¹ <http://www.oxforddictionaries.com>, written language

відображають силу реакції автономної нервової системи на стимули. Особливо він пов'язує цей аспект з лімбічною системою, яка впливає на мотивацію і емоційну поведінку. Люди з високим рівнем нейротизму зазвичай реагують на болючі, незвичні та загрозливі стимули швидше, ніж більш стабільні особистості. У таких осіб проявляються також більш тривалі реакції, які продовжуються навіть після зникнення стимулів, чого не спостерігається у осіб з високим рівнем стабільності¹⁹²

Організаторські здібності - сукупність психічних рис особистості, необхідних для успішного оволодіння організаторською діяльністю, її ефективного виконання. О. з. передбачають спрямованість особистості (світоглядну, політичну, моральну, ділову), рівень її готовності (ділова компетентність, уміння, навички, досвід), риси характеру (комунікабельність, ініціативність, організованість, самостійність, емоційна врівноваженість).¹⁹³

Пам'ять довготривала - це пам'ять, яка виявляється в процесі набування й закріплення знань, умінь і навичок, розрахованих на тривале зберігання та наступне використання в діяльності людини.¹⁹⁴

Пам'ять логічна - вид пам'яті, яка виявляється в запам'ятовуванні думок, понять, суджень, умовиводів, які відображають предмети та явища в їхніх істотних зв'язках і відношеннях.¹⁹⁵

Порядність - моральна якість людини, яка завжди прагне виконувати свої обіцянки і не завдає навмисної шкоди оточуючим. Таким чином, якщо людина стежить за тим, щоб не нашкодити іншим, то неприємні для оточуючих наслідки її дій (тобто ті, які відбулися поза її волею) не можуть характеризувати людину, як непорядну. Так само не можуть характеризувати людину як непорядну дії, які заподіяли шкоду, якщо ці дії вчинені з метою запобігання ще більшій шкоді, або вчинені при необхідній обороні (в тому числі самообороні).¹⁹⁶

Психотизм. Айзенк описав та ввів у свою теорію тип особистості, який він назвав психотизм-сила суперего (Eysenck, 1976). Люди з високими показниками цієї риси схильні до антисоціальної поведінки (зокрема імпульсивної агресії, маніпулятивності, егоцентричності, імпульсивні, байдужі до інших, схильні протидіяти громадським інтеерсам). Вони часто бувають неспокійними, важко контактують з людьми і не зустрічають у них розуміння, можуть навмисно завдавати іншим неприємності.¹⁹⁷

Сприймання зорове - це сукупність процесів побудови зорового образу навколишнього світу.¹⁹⁸

Сприймання слухове - це процес цілісного відображення простих і складних акустичних

---

¹⁹² Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности. – 1997. С. 208-209; Eysenck H. J., Eysenck S. B. G. Eysenck personality questionnaire. – Educational and industrial testing service, 1976.

¹⁹³ <http://www.oxforddictionaries.com>, organizational abilities

¹⁹⁴ Большой толковый психологический словарь. Т. 2 (П - Я); Пер. С англ. / Ребер Артур. – ООО «Издательство АСТ»; «Издательство «Вече», 2003., С.8

¹⁹⁵ <http://www.oxforddictionaries.com>, logic memory

¹⁹⁶ <http://www.oxforddictionaries.com>, decency

¹⁹⁷ Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности. – 1997.

¹⁹⁸ <http://www.oxforddictionaries.com>, visual perception

стимулів: чистих тонів, музики, мови і шуму.¹⁹⁹

Стійкість уваги - це тривалість зосередження на об'єктах діяльності.²⁰⁰ **Сугестивність (навіюваність)** - (англ. suggestibility) - індивідуальна некритична податливість, готовність підкорятися впливу оточуючих, книг, реклами тощо, прийняття зовнішніх ідей як своїх власних. Чутливі до навіювань (навіювані особи), відносно легко підкоряються вказівкам та порадам, навіть якщо ці поради суперечать їх власним переконанням та інтересам, легко піддаються впливу чужим настроям та звичкам²⁰¹.

Увага довільна - вид уваги, який виникає внаслідок свідомо поставленої мети і вимагає певних вольових зусиль.²⁰²

Усне мовлення - це така форма реалізації мови, яка виражається за допомогою звуків, являє собою процес говоріння і є первинною формою існування мови.²⁰³

Ціннісні орієнтації - сукупність матеріальних і духовних цінностей, які поділяє людина, схильність до сприйняття життя та діяльності у їх суб'єктивній значимості. Ціннісні орієнтації слугують опорними установками при прийнятті рішення.²⁰⁴

Чесність - це одна з основних людських чеснот, моральна якість, яка відображає одну з найважливіших вимог моральності. Включає правдивість, принциповість, вірність прийнятим зобов'язанням, суб'єктивну переконаність у правоті, щирість перед іншими і перед самим собою щодо тих мотивів, якими людина керується, визнання і дотримання прав інших людей на те, що їм законно належить.²⁰⁵

---

¹⁹⁹ <http://www.oxforddictionaries.com>, audial perception

²⁰⁰ <http://www.oxforddictionaries.com>, attention

²⁰¹ Мещеряков Б. Г., Зинченко В. П. Большой психологический словарь //М.: Прайм-Евроннак. – 2003.

²⁰² <http://www.oxforddictionaries.com>, attention

²⁰³ <http://www.oxforddictionaries.com>, verbal language

²⁰⁴ <http://www.oxforddictionaries.com>, value orientations

²⁰⁵ <http://www.oxforddictionaries.com>, honesty

ДОДАТОК. ПРОЕКТ ПРОФЕСІОГРАМИ СУДДІ

1. Вступ

Розробка й обґрунтування методики професійно-психологічного добору кандидатів на посади суддів повинна базуватися на вивченні професійної діяльності судді, що включає виявлення психологічних особливостей такої діяльності й обґрунтування комплексу професійно важливих психологічних якостей.

Важливими факторами для усунення можливих варіацій та протиріч щодо інтерпретації поняття особистих морально-психологічних якостей є їх визначення та конкретизація, а також з'ясування ступеня їх значущості та пріоритетності для ефективної професійної діяльності судді. Наступним завданням є забезпечення належних та ефективних процедур добору, оцінювання та підготовки кандидатів на посаду судді та суддів.

Результатом дослідження психологічних особливостей професійної діяльності суддів, яке базувалося на теоретичному аналізі наукових емпіричних досліджень, нормативно-правової бази, вітчизняного та зарубіжного досвіду, стала розробка професіограми суддівської професії. Професіограма – описово-технологічна характеристика професійної діяльності, що розроблена за певною схемою і відповідно до поставлених задач²⁰⁶. Необхідною частиною професіограми є психограма. Мета психограми - визначення психологічних характеристик суб'єкта праці, від яких залежить успішність виконання конкретної професійної діяльності (професійно важливі якості). Серед них, зокрема, можна зазначити уявлення про цілі діяльності, психологічні особливості (когнітивні, комунікативні, перцептивні та інші), психічні процеси, що актуалізуються під час виконання діяльності та професійно-важливі якості, що забезпечують їхній перебіг.

Завдання:

- визначити (на основі вивчення психологічних особливостей професійної діяльності судді) загальну структуру професійно-технологічної складової праці судді;
- виділити операторну структуру професійної діяльності судді: основні задачі та відповідні дії, які забезпечують успішне виконання професійної діяльності;
- визначити перелік психологічних характеристик, які забезпечують успішне виконання професійної діяльності судді;
- визначити психофізіологічні та особистісні характеристики, які заважають успішній реалізації професійної діяльності судді.

2. Методологія побудови професіограми:

Аналіз психологічних особливостей трудової діяльності (професії) ґрунтується на всебічному її вивченні і певної систематизації отриманих даних. Такий комплексний метод вивчення та опису змістовних і структурних характеристик професії, з метою встановлення

---

²⁰⁶Пряжников Н.С. Психология труда и человеческого достоинства: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений/Н.С. Пряжников, Е.Ю. Пряжникова. – 3-е изд., стер. – М.: Издательский центр «Академия», 2005., С.80
ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУДДІ ТА СУДДІВСЬКИХ КОМПЕТЕНЦІЙ

особливостей взаємовідносини суб'єкта праці з компонентами діяльності (її змістом, засобами, умовами, організацією), і її функціонального забезпечення називається професіографування. За наслідками вивчення професійної діяльності складаються професіограма (опис різних об'єктивних характеристик професії) і психограма (опис психологічних характеристик діяльності), яка є частиною професіограми²⁰⁷.

Можливі різні підходи до визначення змісту та структури професіограми²⁰⁸. Для складання професіограми судді використано наступний підхід.

Для опису зовні заданої структури професійної діяльності судді ми обрали «чотириох'ярусну класифікацію професій», яка побудована на основі багатofакторного принципу (тип, клас професії, вид праці за ознакою основних знарядь праці, вид праці за ознакою умов праці)²⁰⁹.

Також в описову професіограму включені соціально-психологічні та емоційно-вольові параметри професійної діяльності особистості.

Соціально-психологічні параметри в професійній діяльності – параметри, що можуть характеризувати індивіда як члена групи. В описовій частині професіограми розглядаються такі соціально-психологічні параметри як міра колективності процесу праці, міра самостійності в організації роботи та особливості трудової взаємодії²¹⁰.

Емоційно-вольові параметри в професійній діяльності – це параметри професійної діяльності, в яких розкривається емоційна та вольова сфера особистості. В професіограмі емоційно-вольові параметри розглядаються через особливості характеру відповідальності в професійній діяльності, умов праці та факторів, що викликають психічне напруження²¹¹.

Для опису основних задач та відповідних дій в професійній діяльності суддів ми використали *аналітичне професіографування*, яке включає два основних етапи: 1) аналіз операціонально-технологічної (опис основних задач та відповідних дій) структури праці, та 2) аналіз власне психологічної структури діяльності суб'єкта праці; виділення на основі психологічних характеристик дій професійно важливих якостей (ПВЯ, психограми). Психограма визначає групи професійно важливих якостей особистості судді, необхідних для забезпечення ефективності професійної діяльності за параметрами продуктивності, якості праці та надійності.

3. Загальна професіограма судді

3.1. Загальна структура професійно-технологічної складової праці судді

Мета праці: розгляд судових справ і ухвалення рішень відповідно до чинного законодавства (здійснення правосуддя на професійній основі.)

²⁰⁷ Дружинін В.М. Психологія: Підручник для гуманітарних ВНЗ. - Спб.: Пітер, 2006., С.257

²⁰⁸ Іванова О.М. Психотехнологія вивчення людини в трудовій діяльності. Навчально-методичний посібник для студентів факультетів психології державних університетів. М.: МГУ, 1992., С. 61

²⁰⁹ Клімов О.О. Вступ до психології праці. М.: Изд-во МГУ, 1988., С.58

²¹⁰ Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія. Підручник: У 2 кн. Кн. 1: Соціальна психологія особистості і спілкування. – К.: Либідь, 2004.

²¹¹ Трофімов Ю. Л. Психологія: підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; за ред. Ю. Л. Трофімова. – К.: Либідь, 2001.

Результат діяльності судді: ухвалення рішення у справі.

Тип професії: «людина-людина», тобто провідним предметом праці є людина, групи, колективи, спільноти²¹².

Клас професії: гностична (мета - розпізнати, розрізнити, оцінити, перевірити)²¹³.

Знаряддя та засоби праці: професія судді належить до виду професій із функціональними засобами праці - внутрішніми психологічними особливостями особистості судді.

- **Зовнішні знаряддя праці:** професія судді пов'язана з оформленням документів та застосуванням законів, нормативно-правових актів.
- **Внутрішні, функціональні знаряддя праці:** особистісні якості, здібності, навички судді (детальний опис надається в психограмі суддівської професії)

Міра проблемності трудових ситуацій: висока - в роботі судді часто зустрічаються нові, складні ситуації, які вимагають творчої активності та нестандартного підходу.²¹⁴

Соціально-психологічні параметри професії:

- **Міра колективності процесу праці:** професійна діяльність суддів пов'язана з великою кількістю міжособистісних контактів, у числі яких взаємодія з учасниками судового процесу, працівниками апарату суду, представниками громадськості та ЗМІ.²¹⁵
- **Міра самостійності в організації роботи:** суддя є організатором роботи працівників апарату суду, учасників судового процесу та є організатором власної діяльності.
- **Особливості трудової взаємодії:**
  - комунікативні контакти численні;
  - типи партнерів: відвідувачі суду та співробітники апарату суду;
  - коло партнерів мінливе²¹⁶.

Емоційно-вольові параметри професії:

- **Характер відповідальності:** підвищена моральна відповідальність. Відноситься до групи професій з підвищеною моральною відповідальністю. Прийняті суддею рішення можуть впливати на фізичний, психічний, матеріальний стан окремої людини, групи людей або суспільства в цілому.
- **Умови роботи:** праця в умовах звичайного (побутового) мікроклімату²¹⁷ (робочий кабінет, нарадча кімната, зала суду).
- **Фактори, що викликають психічне напруження:** спілкування з правопорушниками, значне робоче навантаження, необхідність приймати остаточні рішення в умовах невизначеності (дефіциту інформації або ж її надлишку) та брати на себе моральну відповідальність (в умовах, коли наявна суперечлива інформація, емоційний та

²¹² Баклицький І.О. Психологія праці: Підручник. – 2-ге вид., перероб і доп. – К.: Знання, 2008., С.187.; Климов Е. А. Психологія професійного самоопределения. – М.: ИЦ" Академия", 2004., С.160

²¹³ Там же

²¹⁴ Практикум по психологии менеджмента и профессиональной деятельности: учеб. пособие / Под ред. Г. С. Никифорова, М. А. Дмитриевой, В. М. Снеткова. - СПб.: Речь, 2003., С.10

²¹⁵ Практикум по психологии менеджмента и профессиональной деятельности: учеб. пособие / Под ред. Г. С. Никифорова, М. А. Дмитриевой, В. М. Снеткова. - СПб.: Речь, 2003. – С.10-11

²¹⁶ Там же

²¹⁷ Там же, С.10-11

комунікативний тиск, який здійснюється на суддю з метою впливу на його остаточне рішення)²¹⁸.

3.2. Основні задачі та відповідні дії в професійній діяльності судді

Діяльність судді у цивільнім судочинстві включає наступні основні етапи:

1. Досудова підготовка;
2. Судовий розгляд (засідання);
3. Судове рішення.

1. Етап **підготовки справи до судового розгляду (досудова підготовка)** включає вивчення матеріалів справи з перевіркою відповідності необхідних документів. Після прийняття справи до провадження суддя ухвалює рішення про підготовку справи до судового розгляду і вказує дії, які слід вчинити сторонам і строки здійснення цих дій для забезпечення правильного й своєчасного розгляду й вирішення справи. На цьому етапі суддя реалізує такі професійно важливі якості, як організаторські, комунікативні, інтелектуальні, емоційно-вольові. Висуваються підвищені вимоги до аналітичних умінь і комунікативних навичок судді, а також до таких психологічних професійно важливих якостей, як концентрація уваги, незалежність, самостійність суджень, доброзичливість, чуйність.

2. Протягом наступного етапу **«Судовий розгляд»** суддя головує у судовому засіданні, створює умови для всебічного й повного вивчення доказів і обставин справи. Суддя вживає необхідних заходів щодо забезпечення належного порядку під час судового засідання, його розпорядження обов'язкові для всіх учасників процесу, а також для громадян, які присутні у залі суду. Тривале за часом вивчення обставин справи висуває підвищені вимоги до таких психологічних якостей особистості судді, як здатність тривалий час зберігати стійку увагу, самостійність, здатність не піддаватися впливу, вміння давати об'єктивну оцінку діям інших людей. На цьому етапі суддя повинен демонструвати комунікативні та організаторські якості особистості.

3. Заключний і вкрай важливий етап судового засідання – **«Ухвалення судового рішення»**. Цей етап суддя здійснює одноособово, працюючи у нарадчій кімнаті. У більшості випадків нарадчою кімнатою є кабінет судді в приміщенні суду. Етап ухвалення судового рішення висуває підвищені вимоги до таких психологічних якостей особистості судді, як відповідальність, соціальна зрілість, незалежність і самостійність суджень, аналітичні здібності, довгочасна й оперативна пам'ять, нервово-психічна стабільність, самовладання й витримка. Складання мотивованого рішення є обов'язком судді. При написанні рішення проявляється індивідуальний стиль судді, тому що мотивувальна частина є найбільш творчою²¹⁹.

(Примітка: для розробки більш детальної операціонально-технологічної структури праці судді (уточнення особливостей професійних функцій, завдань, конкретних дій та ін.) бажаним є обговорення цих питань з представниками професій).

²¹⁸ Там же, С.10-11

²¹⁹ А.М. Марцинкевич КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО РОЗРОБКИ МЕТОДИКИ ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ВІДБОРУ КАНДИДАТІВ НА ПОСАДИ СУДДІВ В УКРАЇНІ. - НАУКОВІ ЗАПИСКИ ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ БІЗНЕСУ ТА ПРАВА, №9 Збірник наукових праць з економічних та юридичних наук Львів Видавництво Львівської політехніки. С. 71

ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУДДІ ТА СУДДІВСЬКИХ КОМПЕТЕНЦІЙ

1.3. Психограма судді (карта професійно важливих якостей особистості)

1.3.1. Професійно важливі якості судді

У психологічній літературі під професійно важливими якостями (ПВЯ) прийнято розуміти будь-які якості суб'єкта, які є необхідними або проявляються в процесі діяльності і забезпечують ефективність її виконання за параметрами продуктивності, якості праці та надійності. З цієї точки зору професійно важливими якостями можуть виступати властивості нервової системи, властивості психічних процесів, особистісні особливості, характеристики спрямованості, знання та переконання. У контексті нашого викладу під професійно важливими якостями ми будемо розуміти професійні здібності і характеристики особистості, що забезпечують ефективне виконання діяльності²²⁰.

Ключові професійні якості судді:

- Комунікативні якості особистості судді
- Когнітивні якості (пізнавальні психічні процеси) особистості судді
- Емотивні якості особистості судді
- Мотиваційно-вольові якості особистості судді
- Моральні риси особистості судді
- Інші важливі професійні якості особистості судді.

1. Комунікативні якості особистості судді розглядаються через наступні ключові особливості особистості:

- Комунікативні
- Організаційні
- Управлінські.

Приклади демонстрації вмінь:

- Демонструє активне та пасивне слухання.
- Надає чіткі та зрозумілі формулювання у стислому викладі.
- Неупереджено веде ділову бесіду і переговори, інтерв'ю, дискусії.
- Ґрунтовно доносить до слухача свої думки і запитання.
- Чітко формулює і пояснює правові основи прийнятого рішення.
- Демонструє навички керування складними, конфліктними ситуаціями.
- Керує ходом судового розгляду в рамках процесуального закону.
- Контролює судові засідання за допомогою справедливого і ефективного управління і реагування.
- Підтримує дисципліну в суді.
- Ефективно планує робочий день, пропорційно розподіляє навантаження.

2. Когнітивні якості особистості судді розглядаються через наступні психічні процеси:

- Особливості сприймання, уваги, пам'яті

---

²²⁰ Шадриков В. Д., Дружинін В. Н. Формування підсистеми професійно-важливих якостей в процесі професіоналізації. // Проблеми індустріальної психології. - Ярославль, 1979., С.83
ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУДДІ ТА СУДДІВСЬКИХ КОМПЕТЕНЦІЙ

- Особливості переробки інформації (формально-логічне та творче мислення).

Приклади демонстрації вмінь:

- Концентрує увагу, розподіляє і переключає увагу в складних і динамічних ситуаціях судового процесу.
- Свідомо спрямовує себе на точне і повне застосування законодавства і процесуальних норм (довільна пам'ять), запам'ятовує деталі справи (мимовільна пам'ять).
- Розуміє суть основних взаємозв'язків, властивих проблемі.
- Здійснює відбір з великого обсягу тієї інформації, яка необхідна для вирішення завдання.
- Приймає рішення на основі суперечливої інформації.
- Знаходить нові та нестандартні рішення, виявляє декілька шляхів і обирає найбільш ефективний.

3. Емотивні якості особистості судді розглядаються через наступні ключові особливості особистості:

- Урівноваженість
- Стресова стійкість
- Самоконтроль
- Терпимість.

Приклади демонстрації вмінь:

- Залишається неупередженим, керує власними реакціями та емоціями, власними почуттями, мімікою, інтонацією для передачі інформації.
- Залишається спокійним, зберігає авторитет, незважаючи на неприйнятну чи провокативну поведінку.
- Зберігає зібраність в умовах, що стимулюють збудження.
- Демонструє здатність до зменшення емоційного напруження, релаксації.

4. Мотиваційно-вольові якості особистості судді розглядаються через наступні ключові особливості особистості:

- Відповідальність
- Стійкість та узгодженість провідних мотивів діяльності
- Принциповість
- Рішучість
- Працьовитість

Приклади демонстрації вмінь:

- Проявляє здатність розуміти та приймати відповідальність за свою діяльність і за прийняті рішення.
- Демонструє здатність не піддаватися впливу авторитетних осіб чи попередньої інформації.
- Вміє узгоджувати власні дії з діями інших.
- Демонструє впевненість та оперативність при розгляді справ.
- Виконує значне робоче навантаження.

5. Моральні риси особистості судді розглядаються через наступні ключові особливості особистості:

- Орієнтація на справедливість, чесність, порядність

ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУДДІ ТА СУДДІВСЬКИХ КОМПЕТЕНЦІЙ

- Сформована ціннісно-смилова сфера особистості
- Неупередженість особистості.

Приклади демонстрації вмінь:

- Дотримується Кодексу суддівської етики.
- Справедливо і неупереджено ставиться до всіх учасників процесу
- Залишається і виглядає неупередженим перед сторонами процесу, незалежно від того, чи є вони приватними особами, представниками професії чи представниками громадських організацій.
- Об'єктивно та неупереджено оцінює свідчення.

6. Інші важливі професійні якості особистості судді: навички юридичного письма та якісне усне мовлення, прагнення до професійного зростання, особиста гідність та самоповага.

Приклади демонстрації вмінь:

- Демонструє лаконічну, чітку, зрозумілу, строго в формулюванні суджень мову.
- Правильно застосовує навички юридичного письма (здатність грамотно, лаконічно та зрозуміло скласти процесуальний документ).
- Демонструє тактовність, спокійну, але тверду впевненість.
- Проявляє прагнення слідкувати за найновішими змінами у законодавстві та судовій практиці.
- Демонструє прагнення розширювати та поглиблювати власні знання.

1.3.2. Особистісні якості (їх наявність або відсутність), що ускладнюють професійну діяльність судді

- Наявність хронічних психічних захворювань.
- Наявність розладів у роботі пізнавальних психічних процесів.
- Відсутність орієнтації на прийнятні морально-етичні норми (відсутність здатності здійснювати правосуддя незалежно, безсторонньо, об'єктивно, неупереджено, справедливо; порядність, чесність).
- Відсутність таких особистісних якостей або навичок як: організаційні та самоорганізаційні навички, рішучість, впевненість та оперативність при розгляді справ, працьовитість, логічність, аналітичний склад та критичність мислення.
- Наявність психотизму, нейротизму